

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

БАГРІЙ МАРІЯ АНТОНІВНА

УДК 37. 035.6: 371(477.8) «VIII / XIX»

**ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ
І ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (кінець XVIII ст. – 1939 р.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дрогобич – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор
Білавич Галина Василівна,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
кафедра педагогіки початкової освіти, професор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Пантюк Тетяна Ігорівна,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра загальної педагогіки
та дошкільної освіти, професор;

доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
кафедра теорії і методики виховання, завідувач;

доктор педагогічних наук, професор
Слюсаренко Ніна Віталіївна,
Херсонський державний університет,
кафедра педагогіки, психології й освітнього
менеджменту імені проф. Є. Петухова, професор.

Захист дисертації відбудеться 09 березня 2021 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. І. Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/disertations/> та в бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розісланий «05» лютого 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор історичних наук, доцент

М. Д. Галів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сьогоднішній розвиток педагогічної думки та шкільництва в нашій державі, наукове розв'язання сучасних освітніх проблем у контексті Концепції «Нова українська школа» неможливі без знання того, як розвивалися національна освіта, педагогічна думка в минулому, без творчого осмислення надбань українських педагогів, просвітницьких діячів, письменників, науковців, зокрема того доробку, який за доби радянського тоталітаризму замовчувався чи висвітлювався необ'єктивно. У зв'язку із цим учені звертаються до першоджерел української педагогіки, до невідомих або маловідомих текстів, по-новому осмислюють спадщину окремих письменників-педагогів.

Тому винятково важливого значення набуває формування персоналістського напрямку в наукових дослідженнях. Як зазначає доктор педагогічних наук, академік НАПН України О. Сухомлинська, педагогічна думка персоніфікована, оскільки на ній відображається особистість її носія (до прикладу, його погляди, вірування, уподобаннями, смаки тощо), а педагогічна персоналія – це своєрідний персоніфікований процес утворення цінностей, культури в межах певної гуманітарної традиції. Цілком закономірно, що останніми роками активізувалися дослідження, у яких дається науково обґрунтована характеристика діяльності педагогічних персоналій, які спричинилися до розвитку української педагогічної думки та рідномовної освіти, підносили українську педагогіку як органічний складник національної культури, працювали на національну ідею – просвітництво українців.

Не випадково в українській літературі, особливо Західної України, кінця XVIII – першої третини ХХ ст. витворився спеціальний педагогічний дискурс: багато літераторів у минулому описували системи виховання, зображали стан розвитку освіти, висловлювали свої педагогічні погляди. Центральною в педагогіці та літературі є концепція образу дитини, становлення людини як особистості, постать учителя, його місце і роль у шкільництві та суспільстві, його професіоналізм, особистісні якості та характеристики.

Сучасна педагогічна освіта України зорієнтована на формування вчителя як громадянина-патріота, високоосвіченої, гармонійно розвиненої особистості, яка володіє педагогічними технологіями, здатна до творчої праці, фахового зростання, є соціально активною. Тому чимало постатей українських письменників, які були вчителями, можуть слугувати для сучасного педагога чудовим прикладом такої особистості.

Пріоритетні напрями оновлення змісту освіти визначено в «Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст.» (2002), «Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський простір» (2004), «Концепції трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ ст.» (2007), «Концепції гуманітарного розвитку України до 2020 р.» (2012), законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017) та інших документах, у

яких акцентовано на важливості фундаментальної базової підготовки для майбутнього вчителя, що ґрунтується передусім на глибоких знаннях із фахових дисциплін, педагогіки, психології, літератури, мови тощо.

Педагогічні погляди окремих письменників були об'єктом осмислення літературознавців та педагогів: праці Н. Білянської – про Г. Сковороду; Л. Ковалець – про Ю. Федьковича; А. Животенко-Піанків, Н. Побірченко, С. Пультера – про Б. Грінченка; Г. Белан – про О. Кониського; Г. Васяновича, О. Вишневського, В. Захарової, Т. Пантюк, Н. Слюсаренко, М. Чепіль, В. Микитюка та ін. – про І. Франка; О. Петренко – про освітню, видавничу та просвітницьку діяльність окремих волинських і закарпатських літераторів тощо.

Сучасні дидакти про внесок письменників у педагогічну науку і практику згадують зазвичай лише в розділі «Історія української школи і педагогіки». До прикладу, у підручнику Н. Волкової стисло окреслено педагогічні погляди деяких митців, згадано, що письменниками були Г. Смотрицький, С. Зизаній, Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, Л. Глібов, П. Грабовський, Леся Українка, О. Духнович, І. Франко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, С. Васильченко, але художні твори долучені лише до характеристики освітньої системи І. Вишневського та Г. Сковороди. Серед діячів української освіти ХХ ст. у цьому підручнику не бачимо жодного представника Західної України.

Інший учений М. Фіцула слушно зауважує, що педагогічна думка розвивається «під впливом творів і міркувань письменників»; його підручник «Педагогіка» містить елементи аналізу поеми «Енеїда» І. Котляревського; повістей «Близнецы», «Наймичка» Т. Шевченка; нарису «Школа» Лесі Українки; оповідань «Екзамен», «Непокірний», «Украла» Б. Грінченка; «Подарунок на іменини», «Маленький грішник» М. Коцюбинського; «Дош», «Дома», «Волошки», «Олив'яний перстень» С. Васильченка. Утім, західноукраїнський сегмент не перебував у полі зору вченого.

Тому аналіз праць і життєтворчості педагогів, письменників, освітніх та громадських діячів, які вагомо спричинилися до розвитку української педагогічної думки і яких свого часу не було належно оцінено, є й досі актуальним. Особливо важливе значення має досвід національної освітньої системи кінця ХVІІІ – першої третини ХХ ст. – періоду, який є початком розвитку сучасної національної педагогічної думки і розглядається як «просвітницький, культурницький» (О. Сухомлинська).

Так, поза увагою науковців залишилося десятки персоналій українських письменників Західної України, відомих, а також маловідомих освітянському загалові, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти та педагогічної думки регіону. Ідеться насамперед про тих, які були педагогами (В. Бірчак, І. Блажкевич, М. Божук, Ю. Боршош-Кум'ятський, Є. Бохенська (іноді Бохенська-Танчаковська), М. Була, Ірина Вільде (Д. Макогон-Полотнюк), Віра Лебедова (К. Малицька), Віра Марська (М. Струтинська), С. Воробкевич, Г. Врецьона, М. Гайворонський, А. Гарасевич, Я. Головацький, К. Гриневичева, О. Дучимінська, В. Жуковецька (Вільшанецька), Р. Завадович, Б. Заклинський, І. Карбулицький,

С. Ковалів, М. Кордуба, Уляна Кравченко (Ю. Шнайдер), А. Крушельницький, С. Лепкий, А. Лотоцький, Любомир Селянський (І. Петришин), О. Маковей, О. Маркуш, М. Матіїв-Мельник, О. Огоновський, Ю. Опільський, О. Партицький, В. Пачовський, М. Пачовський, Марійка Підгірянка (М. Ленерт-Домбровська), К. Попович, О. Попович, В. Радзикеви́ч, М. Угрин-Безгрішний, Ю. Федькович, І. Филипчак, О. Цегельська, В. Щурат, Є. Ярошинська та ін.) і ввійшли в українську літературу як дитячі письменники (І. Блажкевич, К. Гриневичева, Р. Завадович, Уляна Кравченко, А. Крушельницький, А. Лотоцький, К. Малицька, В. Радзикеви́ч, Марійка Підгірянка, Олена Пчілка, В. Стефаник, Леся Українка, І. Филипчак, І. Франко, О. Цегельська, М. Шашкевич, Ю. Шкрумеляк та ін.).

Важливим напрямом у розвитку літературно-освітнього процесу в Західній Україні за досліджуваної доби стала діяльність українських письменників, учених, літературознавців, педагогів, спрямована на створення навчально-методичного забезпечення шкільної освіти (М. Возняк, О. Духнович, Й. Застирець, С. Ковалів, І. Кокорудз, А. Крушельницький, Б. Лепкий, К. Лучаковський, Я. Окуневський, О. Партицький, В. Радзикеви́ч, Ю. Романчук, О. Попович, М. Шашкевич та ін.). Вагомими є наукові напрацювання українських письменників, журналістів, перекладачів, літературознавців, педагогів у ділянці освіти (О. Барвінський, І. Белей, І. Вагилевич, М. Возняк, А. Волошин, І. Галуцинський, М. Галуцинський, В. Гнатюк, Я. Головацький, М.-І. Грушевська, М. Грушевський, О. Духнович, Й. Застирець, І. Карбулицький, С. Ковалів, І. Кокорудз, Ф. Колесса, І. Копач, А. Крушельницький, О. Огоновський, О. Охримович-Залізняк, О. Партицький, О. Попович, С. Смаль-Стоцький, К. Студинський, Ф. Потушняк, І. Франко, Ю. Федькович, С. Шах, М. Шашкевич, В. Щурат, Є. Ярошинська та ін.).

Ці аспекти не були предметом окремого дослідження вчених України.

На початку ХХ ст. з'явилися перші наукові публікації у вигляді статей, тез, що окреслювали педагогічну та просвітницьку діяльність українських письменників ХІХ ст. у контексті історичного розвитку громадської праці вітчизняної інтелігенції (праці М. Возняка, М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Єфремова, С. Русової та ін.). Їх автори дали високу оцінку просвітницькій діяльності українських письменників, виокремили їхні заслуги в боротьбі за розвиток рідномовного шкільництва в Західній Україні. Наукові розвідки початку ХХ ст. вирізняються ґрунтовністю й об'єктивністю. Історико-педагогічні студії ХХ ст. висвітлюють різні аспекти просвітницького руху в Західній Україні ХІХ ст., аналізують окремі персоналії вітчизняних письменників цієї доби, однак їхні педагогічні ідеї не систематизовані в єдиній теоретичній площині, що загалом унеможливлює відтворення цілісної картини розвитку української педагогічної думки досліджуваного періоду.

Окремий вектор студіювання історії національного руху в Західній Україні (кінець ХVІІІ – 30-ті рр. ХХ ст.) належить вітчизняній історико-педагогічній історіографії. Відповідно до панівних ідеологем, методологічних підходів та загальної періодизації української історичної науки, історіографічний комплекс джерел порушеної теми умовно поділяємо на такі основні групи: 1) праці

українських учених (істориків, істориків літератури, педагогіки) Західної України другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.; 2) наукові студії радянських авторів; 3) публікації дослідників українського зарубіжжя; 4) доробок науковців України доби новітньої державності. Названі групи не мають внутрішньої концептуальної цілісності, у середині кожної з них, особливо першої і четвертої, є істотні відмінності у висвітленні розвитку літературного процесу, освіти й шкільництва кінця XVIII ст. – 1939 р.

Незважаючи на те, що в українській науці є ґрунтовні праці в ділянці історії розвитку шкільництва Західної України (Г. Білавич, М. Галів, Д. Герцюк, В. Гоммонай, І. Дацків, Т. Завгородня, С. Івах, В. Кемінь, Л. Кобилянська, І. Курляк, С. Лаба, З. Нагачевська, В. Омельчук, М. Пантюк, Д. Пенішкевич, І. Петрюк, Г. Розлуцька, В. Росул, Б. Савчук, З. Саф'янюк, В. Стинська, І. Стражнікова, Б. Ступарик, Л. Тимчук, М. Чепіль, О. Яцина та ін.), наразі відсутнє цілісне системне дослідження проблематики педагогічних поглядів та громадської просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст.

Деякі аспекти порушеної проблеми, як-от діяльність українських громадських товариств у контексті просвітницької праці, стали предметом наукових пошуків низки науковців: І. Зуляка, О. Ковальчук, І. Курляк, З. Нагачевської, О. Пенішкевич, Б. Савчука, Б. Ступарика, Г. Субтельної, М. Чепіль, Л. Яцини та ін. («Просвіта»); Г. Білавич, Д. Герцюка, І. Курляк, Т. Пантюк, Б. Савчука, Б. Ступарика, П. Хмельовського та ін. (УПТ «Рідна школа»); І. Андрухів, О. Вацеби, О. Винничук, І. Левандовської, В. Окаринського, М. Пантюка, Б. Трофим'яка та ін. (молодіжні товариства); А. Василюк, С. Івах, З. Нагачевської, Т. Раєвич, О. Рибак, М. Рудницької, Б. Савчука, Ю. Юрків та ін. (Союз українок), проте поза їхньою увагою залишилися засадничі положення національного виховання, громадсько-просвітницька діяльність українських письменників тощо.

Аналіз результатів вивчення, систематизації й узагальнення наукових праць з означеної проблеми дає підстави для висновку, що стан наукового дослідження проблеми педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII – першої третини XX ст. не був предметом спеціального історико-педагогічного аналізу. Вищезазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження **«Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» на тему «Українська освіта в контексті трансформаційних суспільних процесів» (номер державної реєстрації 0108U007644). Тема дисертації затверджена вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 3 від

29.03.2016 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 6 від 28.11.2017 р.).

Об'єкт дослідження – педагогічна, просвітницька й художньо-публіцистична спадщина українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Предмет дослідження – сутність педагогічних ідей українських письменників означеного періоду в контексті їхньої освітньо-педагогічної і культурно-просвітницької, наукової діяльності.

Мета дисертаційного дослідження – проаналізувати творчу спадщину та просвітницьку діяльність українських письменників Західної України 70-х рр. XVIII – 30-х рр. XX ст. та виокремити тенденції розвитку їхніх педагогічних ідей і просвітницької праці.

Відповідно до об'єкта, предмета й мети сформульовано такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати історіографію проблеми, визначити джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження.

2. Схарактеризувати розвиток літературного процесу Західної України досліджуваної доби у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму.

3. Висвітлити та проаналізувати педагогічні погляди західноукраїнських письменників кінця XVIII ст. – 1939 р.

4. З'ясувати внесок письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. у створення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу.

5. Розкрити напрями та форми громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських літераторів окресленого періоду.

6. Виокремити за результатами аналізу життєдіяльності, творчої спадщини українських письменників тенденції розвитку педагогічних ідей та досвід їхньої культурно-просвітницької, наукової, громадської праці.

Концепція дослідження полягає в обґрунтуванні ідей і положень щодо розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.).

В основу концепції дослідження покладено такі положення:

– педагогічні ідеї є важливим компонентом духовної культури особистості, яка формується протягом усього її життя. Відтак розвиток освіти в Західній Україні зумовлений суспільно-політичними, соціально-економічними, освітньо-педагогічними та іншими чинниками, що мають регіональний вимір. За доби, що досліджується, українська педагогічна інтелігенція в царині освіти, виховання, просвітництва спрямовувала зусилля на формування не тільки системи академічних знань дітей та юнацтва, а й умінь, навичок у різних сферах суспільного життя, що передбачало органічне поєднання інтелектуальних, морально-етичних, вольових, християнських, естетичних, фізичних, здоров'язбережувальних, гігієнічних та інших якостей особистості, здатної до саморозвитку за тогочасних умов, ініціативного й активного громадянина-патріота, готового взяти

відповідальність за становище і розвиток української суспільності, позбавленої національної державності, боротися за волю та незалежність України;

– вивчення й узагальнення тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників досліджуваного періоду вимагає всебічного творчого осмислення відповідних традицій і досвіду української етнопедагогіки, ідей та поглядів представників регіональної педагогічної думки, що органічно адсорбували національний і європейський досвід навчання й виховання молоді;

– художня література – важливий і своєрідний різновид педагогічних та історико-педагогічних джерел: її твори мають соціально-виховне значення, естетично відображають і водночас формують свідомість, ментальність, поведінку особистості. Це виявляється і забезпечується їхньою значущою функційністю щодо нагромадження, збереження та передачі від одного покоління до іншого моральних, соціальних і національних цінностей, що відображають світобачення, ідеали і прагнення усього народу й окремих соціальних груп. Художні твори як складник соціокультурного простору певної епохи природно і всебічно передають її дух, звичаї, цінності, що створює важливе підґрунтя для глибокого розуміння освітньо-педагогічного процесу та властивих йому норм поведінки, виявів свідомості, суспільних зв'язків, міжособистісних стосунків й інтересів, прагнень тощо. Зіставлення представлених історико-педагогічною наукою та різними жанрами літератури моделей освітньо-педагогічних відносин і особистісних образів дає привід для їхнього розгляду та використання як своєрідного інформативно насиченого джерела і засобу осмислення окремих ідей щодо вдосконалення освітнього процесу й розвитку педагогічної думки загалом;

– теорія педагогічних ідей, практика освіти і виховання дітей, юнацтва, дорослого населення Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. мають подекуди хаотичний та розірваний, але загалом цілісний характер. Їх еволюцію забезпечували суспільні та педагогічні чинники (тогочасна освітня політика, народнопедагогічна традиція українства, розвиток шкільництва та системи позашкільної освіти, діяльність громадських товариств, наукових інституцій тощо);

– комплексний підхід до осмислення теми дисертаційного дослідження зумовлений його міждисциплінарним характером, що, свою чергою, передбачає використання здобутків педагогіки, історії, культурології, соціології, економіки, філософії, літературознавства й інших гуманітарних наук. Застосування насамперед інтердисциплінарного і трансдисциплінарного підходів сприяє стиранню кордонів між історико-педагогічною наукою і літературознавством для досягнення якісно нового розуміння предмета нашого дослідження, оскільки дає змогу «розчинити» їхні предметні межі та органічно і творчо акумулювати теорії, ідеї, концепти, методи цих галузей знань для всебічного творчого вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.;

– комплексне застосування означених методологічних підходів забезпечує їхню ефективність як інструментів вивчення педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських педагогів наприкінці ХІХ – у 30-х рр. ХХ ст. У синтезованому вияві вони спрямовують на: відмову від спрощеного, стереотипного, однолінійного підходу до особистісно-індивідуальних характеристик цієї категорії педагогічних персоналій і їхніх творчих здобутків; предметне осмислення внутрішнього духовного світу особистості письменника, що дає ключ для розуміння мотивів і характеру його творчої та громадської діяльності; з'ясування, як зі зміною соціокультурних і особистісних умов життєдіяльності трансформувалися його творчі ідеї, рефлексії; різнобічну (синергетичну, парадигмальну, феноменологічну, аксіологічну) інтерпретацію життєдіяльності досліджуваного кола педагогічних персоналій як окремої відносно цілісної та внутрішньо розмаїтої мегабіографії кількох генерацій літераторів, які у своїй творчості органічно інтегрували властиві українському соціуму ідеї, прагнення, ідеали в царинах освіти, просвітництва, виховання та розвитку особистості;

– поєднання біографічних та просопографічних методик і технологій уможливили визначити такі логіку, послідовність та основні компоненти опису життєдіяльності педагогічних персоналій письменників: 1) відтворення чинників і шляхів їхнього формування у родинному й соціальному середовищах (зокрема, важливих суспільних та особистісних подій, які зумовлювали вибір сфери професійної діяльності, формування світоглядних, творчих поглядів тощо); 2) особистісні характеристики (походження; психофізіологічні стани; мотиви творчої праці та вибору ідей, сюжетів; обставини кар'єрного зростання; взаємини в різних соціальних оточеннях тощо); 3) внутрішній світ письменника (переживання суспільних і особистих подій, їхнє відображення у творчості); 4) шляхи творчої, професійної, громадської самореалізації педагогічної персоналії тощо. Це дало змогу розкрити особистість кожного літератора як талановитого митця, громадського діяча та як живу людину, що перебувала у сфері певних соціальних і родинних зв'язків, здійснювала постійний моральний вибір тощо, а також створило підґрунтя для визначення ролі та місця як кожної окремої персоналії, так і їхніх певних груп, генерацій у розвитку української освіти та педагогічної думки.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є філософські положення про єдність історичного й логічного, про взаємозумовленість педагогічних і соціокультурних явищ та процесів, положення теорії наукового пізнання; принципи науковості, історизму, детермінізму, системності, авторської об'єктивності; хронологічний підхід, який уможливив розгляд внутрішньої логіки розвитку педагогічних ідей у досліджуваній період; культурологічний підхід, який дав змогу розглянути педагогічні, художні, публіцистичні твори українських письменників у системі координат культури; аксіологічний підхід, що сприяв виявленню ціннісно-змістовних орієнтирів педагогічного, художнього, публіцистичного доробку українських письменників; пошуково-бібліографічний

підхід (для виявлення і систематизації історіографічних напрацювань та джерельних матеріалів); проблемно-хронологічний підхід (для вивчення еволюції педагогічних ідей західноукраїнських письменників); історико-географічний підхід (для визначення територіальних особливостей їх поширення за певних періодів); біографічний підхід (для аналізу творчої спадщини та освітньої діяльності письменників у соціокультурному контексті); структурний підхід (для виокремлення і вивчення окремих компонентів педагогічного процесу – освітнього середовища, авторських програм, підручників, результатів праці тощо); синергетичний підхід (для виявлення і вивчення нових недостатньо відомих постатей письменників Західної України); феноменологічний підхід (для з'ясування особливого та загального в педагогічній і просвітницькій діяльності письменників). Це, зокрема: надбання українських і зарубіжних науковців із проблем філософії освіти й пошуку нової наукової парадигми педагогічної науки (В. Андрущенко, А. Бойко, В. Кремень, Н. Скотна, В. Скотний та ін.); з історії розвитку освіти й педагогічної персоналістики (О. Адаменко, Л. Березівська, Н. Гупан, М. Євтух, Н. Калініченко, Н. Ничкало, О. Петренко, І. Стражнікова, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.).

Теоретичну основу дослідження становлять: методологічні підходи до вивчення історико-педагогічного процесу (Л. Ваховський, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.); ідеї національного виховання (С. Гончаренко, О. Вишневський, О. Любар, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Д. Федоренко та ін.); ідеї перебудови школи, відображені в працях провідних педагогів минулого А. Волошина, М. Галущинського, І. Герасимчука, О. Духновича, К. Малицької, О. Поповича, А. Чайківського, І. Ющишина та ін.; положення про сутність формування і розвиток просвітницького руху на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. (М. Возняк, О. Гермайзе, Д. Дорошенко, М. Драгоманов, І. Франко та ін.) і сучасності (Л. Березівська, О. Борецько, М. Галів, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.) тощо.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених у дисертаційній роботі завдань використано комплекс методів наукового дослідження: загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, класифікація для виявлення сутнісних характеристик, провідних тенденцій і закономірностей розвитку, особливостей просвітницько-педагогічної діяльності західноукраїнських письменників досліджуваного періоду); науково-історичні (джерелознавчий, історіографічний, критики культурологічних, педагогічних, філологічних, літературних джерел для систематизації й узагальнення ідей, відтворення здобутків педагогічної та просвітницької діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст. у часовій послідовності та конкретно-історичних формах виявлення відповідно до суспільно-політичних умов в Україні цього періоду); узагальнювальної інтерпретації для окреслення можливостей творчого використання педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) за сучасних умов трансформації національної системи освіти та вітчизняної педагогіки. Також

використано історико-системний, історико-генетичний, історико-типологічний методи, що слугували розкриттю етапів розвитку літературного процесу у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму, висвітленню процесу формування генерацій західноукраїнських письменників, виокремленню тенденцій розвитку їхніх педагогічних ідей та діяльності на ниві громадського просвітництва кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Джерельну базу дослідження становлять: різновидові наукові (монографії, статті, матеріали конференцій, дисертації, автореферати) та науково-популярні праці з проблем історії освіти і педагогіки, історії літератури; літературознавства; теорії і практики навчання і виховання; літературні та публіцистичні твори західноукраїнських письменників; історичні праці; навчально-методичні матеріали, зокрема авторські навчальні плани і програми, підручники українських письменників; матеріали освітянської і науково-педагогічної преси Західної України досліджуваної доби та ін.); діловодні документи (законодавчі й нормативні акти про розвиток освіти; інструкції, доповіді, звіти, повідомлення органів і закладів освіти про функціонування шкіл у Західній Україні та ін.); джерела особистого походження (спогади, листування); довідникові видання (енциклопедії, антології, словники та ін.) тощо. У роботі використано документи з Центрального державного історичного архіву України у Львові (Ф. 206 «Українське педагогічне товариство, м. Львів», Ф. 319 «Центральне українське товариство «Союз українок» м. Львів, 1917 – 1939 рр.», Ф. 348 «Товариство «Просвіта» м. Львів. 1868–1939 рр.» та ін.) та державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької областей. З теми дисертаційної роботи були опрацьовані матеріали Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Інституту рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка, а також періодичні видання й дидактичні джерела означеної доби (науково-методичні здобутки педагогів; навчальні програми, навчальні плани, підручники і навчальні посібники; інструктивні й організаційно-методичні матеріали тощо), сучасна педагогічна література.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що *уперше:*

– проаналізовано тенденції розвитку педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.;

– здійснено періодизацію літературного процесу в Західній Україні (кінець XVIII ст. – 1939 р.) крізь призму історико-педагогічного виміру, визначено п'ять основних періодів розвитку західноукраїнської літератури: 1) церковно-освітній (1772–1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820 рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.); 3) піднесення літературного життя другої половини 1870-х рр. – 1914 р.; 4) воєнно-революційних потрясінь

1914–1919/1920 рр.; 5) міжвоєнний період XX ст., у якому відстежуються два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр. Кожен з цих періодів має свої риси й особливості ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру, увиразнені в художніх рефлексіях широкого комплексу проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Їхніми носіями і продуцентами виступили представники кількох генерацій західноукраїнських письменників;

- з огляду на означені науково-теоретичні позиції, реалії суспільно-політичного розвитку та зміст і характер літературного процесу тощо, виокремлено існування за періоду, що розглядається, п'ятох генерацій письменників (перша припадає на 70-ті рр. XVIII – 10-ті рр. XIX ст.; друга – на 20-ті – кінець 40-х рр. XIX ст.; третя – на 1848 р. – 70/80-ті рр. XIX ст.; четверта – на 70/80-ті рр. XIX – початок XX ст.; п'ята – на 20–30-ті рр. XX ст.); кожній з них були властиві певні спільні риси та подібні погляди на проблеми освіти, виховання, теорії і практики педагогіки;

- вивчено творчу спадщину приблизно 250 педагогічних персоналій, проаналізовано ідейно-тематичне й жанрове розмаїття педагогічно орієнтованих творів українських письменників, здійснено персоніфікацію літературного процесу на західноукраїнських землях крізь призму висвітлення освітніх проблем;

- виокремлено творчі надбання письменників, які були педагогами, з'ясовано їхній внесок у розвиток літературного процесу та української педагогічної думки;

- виявлено науково-педагогічні й навчально-методичні здобутки українських письменників означеної доби;

- з'ясовано й узагальнено сутність педагогічних поглядів письменників Західної України на проблему просвітництва українського народу;

- уточнено дефініції поняттєво-категорійного апарату досліджуваної проблеми (педагогізація освітнього процесу, педагогічно персоніфікований літературний процес, література для дітей, дитяча література, генерації західноукраїнських письменників, самодіяльні письменники та ін.);

- узагальнено досвід просвітницької діяльності українських письменників досліджуваної доби щодо різноманітності її форм і методів (написання художніх творів для додаткового читання учнів у школі і поза її межами, сприяння поширенню української книжки поміж дітей та юнацтва, театралізовані вистави, народні читання тощо); окреслено шляхи творчого використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. за умов реформування сучасної вітчизняної освіти; подальшого розвитку набули уявлення про сутність і зміст просвітницької діяльності української інтелігенції у галузі збереження національних традицій, культури, мови, школи кінця XVIII ст. – 1939 р.;

- проаналізовано та введено до наукового обігу низку маловідомих творів вітчизняних письменників і архівних документів;

- удосконалено методологію пізнання тенденцій педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських письменників (поглиблено

розробку поняттєво-категорійного апарату й наукового інструментарію дослідження педагогічних персоналій письменників, підходи і методи дослідження педагогізації літературного процесу, набули подальшого вивчення міждисциплінарний підхід до аналізу літературного процесу в освітньо-педагогічному вимірі, методологія просопографічного аналізу освітньої та просвітницької діяльності різних генерацій письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. та ін.).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що основні положення дисертації доповнюють вітчизняне історико-педагогічне знання й можуть слугувати для подальшого наукового розроблення проблем історії освіти та педагогічної думки України, а також сприяють його використанню для укладання навчальних посібників і методичних рекомендацій з історії педагогіки, історії української літератури для закладів вищої педагогічної освіти різних рівнів акредитації. Матеріали дослідження можуть бути реалізовані в системі післядипломної підготовки та перепідготовки педагогічних працівників, у процесі організації науково-дослідницької роботи студентів, магістрантів, аспірантів і науково-методичної роботи викладачів.

На основі наукової роботи укладено посібник «Педагогічна спадщина українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)», який використовується під час викладання навчальних дисциплін «Українська література», «Дитяча література». Матеріали дослідження застосовуються при розробленні освітніх програм і концепцій модернізації системи навчання, виховання і всебічного розвитку особистості в Університеті обдарованої дитини, що діє при ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Хронологічні межі дослідження. За нижню межу умовно слугує 1772 р. – час першого поділу Речі Посполитої, коли Галичина, а згодом Буковина (1775) відійшли до Австрійської імперії. У 1770–1780-х рр., за часів правління імператриці Марії-Терезії (1740–1780) та її сина Йосифа II (1780–1790), в Австрійській імперії були здійснені реформи, які базувалися на ідеях освіченого абсолютизму, що відобразилися на розвитку освіти, літературного процесу, мистецтва тощо. За верхню межу взято 1939 р., коли з початком Другої світової війни, установленням радянської влади в західноукраїнському регіоні відбувся докорінний злам принципів і засад національної системи освіти й виховання, а чимало українських письменників емігрували, були репресовані чи на певний час припинили літературну діяльність, активна громадська діяльність на ниві національного просвітництва стала небезпечною з огляду на комуністичний режим.

Територіальні межі дослідження охоплюють західноукраїнські етнічні землі, що за певних історичних періодів перебували у складі різних державно-політичних систем та переживали особливі суспільні й освітні процеси. Східна Галичина, Буковина, Закарпаття з кінця XVIII ст. до 1918 р. розвивалися під владою Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії, за міжвоєнного періоду

XX ст. були інтегровані відповідно Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Західна Волинь з 1795 до 1917 рр. перебувала у складі Російської імперії, у 1919–1939 рр. – під владою Польщі. У науковій та суспільній літературі означені регіони асоціюються із поняттями «Західна Україна», «західноукраїнські землі», «західний регіон України», який, згідно із сучасним територіально-адміністративним поділом, охоплює Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську, Чернівецьку області.

Упровадження результатів дослідження. Основні результати дисертації впроваджено в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 20/20 від 17.03.2020 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт № 283 від 17.05.2020 р.), Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 468-28/03 від 26.05.2020 р.), ДВНЗ «Ужгородський національний університет» (акт № 1362/01-14 від 27.05.2020 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/17-1036 від 28.05.2020 р.); Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 20/20 від 20.03.2020 р.); Гусятинської ЗОШ I–III ст. (довідка № 84 від 31.12.2019 р.); Ліцей № 20 Івано-Франківської міської ради (акт № 60 від 13.05.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі відображені в дисертації наукові результати одержано самостійно. У спільних публікаціях авторці належить: збирання, характеристика, опис і класифікація термінології та поняттєвого апарату дослідження [20; 21; 22; 23; 24; 25; 29; 32; 33; 34; 40; 47]; нагромадження, систематизація, аналіз та узагальнення матеріалу щодо літературного процесу і періодизації розвитку літератури в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. [21; 24; 25]; систематизація матеріалів стосовно патріотичного розвитку та національної духовності особистості у творчості українських педагогів Західної України [22; 29; 33; 40]; аналіз внеску лікарів у розвиток української освіти, науки та літератури, чинників валеологічного виховання молодших школярів та екологічної освіти [23; 32; 47]; збирання даних та інтерпретація результатів дослідження щодо наукової, освітньої, публіцистичної діяльності українських письменників – членів НТШ у Львові та «Покутської Трійці» [20; 34]. Ідеї співавторів у дисертаційній роботі не використано.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднено на: міжнародних – «Problem art style of literary criticism (Оттава, 2016), «Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура»: V Міжнародній науково-практичній конференції (Київ, 2017), III Міжнародній науково-практичній конференції «Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону» (Івано-Франківськ, 2017), II научно-практической конференции «Инновации в науке и технике» (Київ, 2017), XV науково-практичній конференції «Дослідження із суспільних наук у 2018 році» (Київ, 2018), III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому

просторі» (Суми, 2018), Польсько-українському науково-методологічному семінарі «Особливості розвитку шкільної літературної освіти за умов ІІ Речі Посполитої» (Київ, 2018), VII Британській науково-практичній конференції «Інновації в сучасному світі» (Київ, 2018); *всеукраїнських* – ІІ Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика «Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика» (Івано-Франківськ, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій» (Івано-Франківськ, 2018), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки» (Дрогобич, 2020); а також на щорічних звітних науково-практичних конференціях Івано-Франківського коледжу ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2016–2019 рр.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук на тему «Стильові особливості творчості Ігоря Костецького» (спеціальність 10.01.01 – українська література) була захищена 2014 р. у Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використано.

Публікації. Результати дослідження відображено у 47 публікаціях, серед яких: 1 монографія, 1 розділ у колективній монографії, 1 посібник; 20 статей у наукових фахових виданнях України; 2 публікації – у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, що індексуються в наукометричних базах; 16 публікацій у збірниках наукових праць, колективних монографіях, збірниках наукових конференцій та 6 статей, які додатково відображають результати дослідження.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 5 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел (958 найменувань, із них 16 – іноземними мовами та 74 архівних документів). Загальний обсяг дослідження становить 650 сторінок, із яких 434 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету та завдання, схарактеризовано джерельну базу, методи, наукову новизну і практичне значення, подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі – **«Педагогічні погляди та просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) як наукова проблема»** – проаналізовано стан наукової розробленості проблеми, схарактеризовано джерельну базу дослідження, визначено методологічні

та категорійні основи дисертації, передумови розвитку літературної творчості й культурно-освітнього життя у західноукраїнському регіоні

Зважаючи на предмет і завдання наукової роботи, в основу її методологічної програми покладено три взаємопов'язані складники, що передбачають з'ясування: а) основних методологічних підходів і концептів, які визначають зміст, тенденції розвитку досліджуваних процесів і явищ; б) поняттєво-категорійного апарату, що стосується дефініцій досліджуваного комплексу проблем; в) операційного наукового інструментарію у вигляді системи конкретних методів і прийомів, які визначають процес пізнання й проведення дослідження задля отримання обґрунтованих результатів.

Стрижневою концептуальною засадою дисертаційної роботи є міждисциплінарність, яка передбачає осмислення обраної теми на перетині двох наук – історії педагогіки і літературознавства. Важливе науково-теоретичне підґрунтя для її розуміння у досліджуваному контексті становлять напрацювання вчених у різних галузях наукових знань: наукознавства (Є. Бушковська, М. Ніссані, О. Князева та ін.); філософії освіти (В. Кремень, В. Скотний та ін.); освітології і педагогіки (О. Огієнко, В. Огнев'юк, Н. Скотна, С. Сисоєва та ін.); історії педагогіки (О. Адаменко, С. Бобришов, Л. Ваховський, М. Галів, С. Гончаренко, Н. Гупан, Т. Завгородня, С. Сисоєва, І. Стражнікова, О. Сухомлинська, М. Чепіль та ін.); літературознавства (Н. Астрахан та ін.), а також архівознавства (І. Матяш), економіки (Л. Яковенко) та ін. Спираючись на доробок згаданих та інших українських і зарубіжних науковців, розглянуто проблему міждисциплінарності і пов'язаних із нею феноменів у проекції розвитку педагогічних ідей, а також просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-ті рр. ХХ ст.

З'ясовано, що літературний процес у Західній Україні (кінець XVIII – 30-ті рр. ХХ ст.) є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем та становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури. Він детермінований низкою чинників суспільно-політичного і соціокультурного вимірів. Водночас унаслідок інтеграції інтелектуального потенціалу українських письменників, багато з яких були вчителями, розглядаємо його як унікальний продуктивний складник розвитку національної педагогічної думки України.

Доведено, що історія педагогіки й літературознавство мають значний потенціал для інтеграції свого науково-пізнавального ресурсу. Застосування комплексу методів, зокрема просопографії, а також інтердисциплінарного і трансдисциплінарного підходів уможливить комплексно розглянути історико-педагогічну науку та літературознавство для досягнення якісно нового розуміння предмета дослідження, з'ясувати не окремі аспекти життя й творчості письменників, а синтезовано-узагальнювально розкрити всю панораму їхньої письменницької і науково-педагогічної праці, увесь спектр професійної освітньо-педагогічної і адміністративної діяльності, висвітлити громадсько-просвітницьку, публіцистичну, наукову активність. Отже, тільки комплексне використання цих та інших підходів забезпечує їхню ефективність як інструментів вивчення

педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., уможливорює розкриття особистості кожного з них як талановитого митця, громадського діяча та як живу людину, що перебувала у сфері певних соціальних і родинних зв'язків, здійснювала постійний моральний вибір тощо. Це створює підґрунтя для визначення ролі й місця як кожної окремої персоналії, так і їхніх певних груп, генерацій у розвитку української освіти та педагогічної думки.

Запропоновано комбіновану схему градації джерельної бази дослідження, що передбачає поділ за трьома основними ознаками: тематично-змістовою; галузево-дисциплінарною (студії з педагогіки, літературознавства тощо); формально-видовою (колективні й індивідуальні монографії; дисертації та автореферати; наукові статті і матеріали конференцій; навчально-методичні, довідниково-енциклопедичні видання; рецензії тощо). З огляду на це виокремлено такі умовні групи джерельного комплексу, які оптимально відображають характер і специфіку історіографії дослідження та уможливають її системний комплексний аналіз: 1) теоретико-методологічні праці; 2) студії про розвиток освітньо-педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) дослідження про педагогічні ідеї та освітню і просвітницьку діяльність західноукраїнських письменників означеного періоду. Виокремлено й зіставлено наукові напрацювання радянських, діаспорних і сучасних учених. Синтезований розгляд цих підгруп увиразнює аналіз «по горизонталі» за формально-видовими і профільними ознаками: 1) літературознавчі твори, у яких освітньо-педагогічні ідеї західноукраїнських письменників знайшли аспектне відображення; 2) студії про окремі напрями просвітницької діяльності; 3) наукові нариси, де письменники розглядаються як педагогічні персоналії, поряд з іншими діячами освіти, культури і науки; 4) комплексні дослідження про педагогічні погляди й освітню діяльність українських літераторів; 5) публікації про окремі педагогічні ідеї та аспекти їх освітньої діяльності.

З'ясовано низку чинників, що визначали й зумовлювали зміст, характер і особливості розгортання літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., який відображав культурно-освітнє життя українства регіону, проблеми шкільництва, навчання і виховання дітей та юнацтва. З-поміж них – політика панівних державно-політичних режимів; розгортання українського національного руху і формування його політичних і суспільних інститутів; нарощування творчого інтелектуального потенціалу українства, зокрема в літературній сфері; розвиток системи освіти і шкільництва в Західній Україні; зв'язки письменників, освітян, науковців, громадських і політичних діячів з Наддніпрянською Україною, слов'янським світом та європейськими і міжнародними культурними колами тощо. Вони окреслюють тло, на якому формувалося світобачення західноукраїнських письменників та визначалися освітньо-педагогічні орієнтири їхньої творчості впродовж досліджуваного періоду.

Результати вивчення наукового доробку про педагогічні персоналії західноукраїнських письменників доби, яка розглядається, дають підставу стверджувати, що їхні педагогічні ідеї та просвітницька діяльність є значущою для розвитку педагогічної науки й освіти України проблемою, яка не стала предметом спеціального комплексного аналізу.

У другому розділі – **«Історико-педагогічні виклики західноукраїнського соціуму у вимірі розвитку національного літературного процесу досліджуваної доби»** – розроблено періодизацію літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті, схарактеризовано вплив літературних напрямів і течій на ідейне та жанрове розмаїття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників.

Досліджено передумови та чинники етноісторичного, міжнародного, суспільно-політичного, культурно-освітнього, міжетнічного, іншого порядку, що окреслюють тло, на якому формувалося світобачення західноукраїнських письменників, визначалися освітньо-педагогічні орієнтири їхньої творчості наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Вони мали об'єктивно-зумовлений характер, тож впливали, але апріорі не визначали ціннісні погляди і переконання літераторів, ідейно-змістове наповнення їхніх творів. Це зумовило потребу предметного розгляду крізь призму міждисциплінарного дискурсу динаміки розвитку літературного процесу та зміни генерацій західноукраїнських письменників. З огляду на характер суспільно-політичного розвитку Західної України аналізованого періоду виокремлюємо в ньому три, різні за тривалістю, але відносно цілісні в геополітичному вимірі етапи: 1) кінець XVIII ст. – 1914 р., коли Галичина, Буковина і Закарпаття перебували у складі Габсбурзької монархії, а Волинь – Російської імперії; 2) 1914–1919/1920 рр., коли вони опинилися у вирі складних воєнно-революційних подій та національного державотворення; 3) 1920–1930-ті рр., коли внаслідок чергового перекроювання політичної мапи Європи західноукраїнські землі опинилися під владою Польщі, Чехословаччини та Румунії.

Відзначено, що культурні зв'язки стали всеосяжним чинником формування ідейного, творчого, наукового світобачення та громадської активності педагогічних персоналій літераторів. Вони реалізовувалися на різних рівнях: західноукраїнському (між діячами Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, зокрема з представниками різних етнічних груп цих регіонів), загальноукраїнському, міжслов'янському, європейському. Основними формами і засобами їхнього здійснення були листування, гуртування навколо періодичних видань, участь у мистецьких об'єднаннях та масових культурно-просвітніх товариствах, публічні культурно-мистецькі акції, зібрання, з'їзди, міжособистісні контакти тощо.

В історико-педагогічному вимірі літературний та педагогічний процеси трактуємо як феномени, які не тільки взаємопов'язані завданнями, функціями, учасниками, а й водночас відмінні за соціальною функціональністю. За таких

умов з погляду історико-педагогічного контексту виокремлено п'ять умовних періодів розвитку літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті: перший (церковно-освітній) період, що охоплює 1772 – 1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820-ті рр.; другий (будительсько-просвітницький), що охоплює 1830-ті – першу половину 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.; третій період – піднесення літературного життя другої половини 1880-х – 1914 р., він один з найпродуктивніших в освітньо-педагогічному вимірі; четвертий – період воєнно-революційних потрясінь 1914–1919/1920 рр.; п'ятий – міжвоєнний період XX ст. – доба ідейного розмаїття літературного процесу, багатого на ідейно-тематичну палітру творів, які відображали тогочасні освітні проблеми, у ньому простежуємо два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр.

З'ясовано спектр ідейного, тематичного, жанрового різноманіття педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників, їх розглянуто в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів і течій: класицизм (XVIII – початок XIX ст.); сентименталізм (друга половина XVIII – початок XIX ст.); романтизм (кінець XVIII – перша половина XIX ст.); реалізм (друга половина XIX ст.); модернізм (кінець XIX – перша половина XX ст.). Їхні характерні риси та особливості впливали на художнє відображення освітньо-виховних ідей і проблем у різних жанрових літературних творах західноукраїнських письменників. Акцентовано на впливі цих літературних напрямів і течій на ідейну спрямованість і жанрове багатоманіття педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України, підкреслено, що літературний процес був детермінований потужним впливом європейського просвітництва, позаяк просякнуті цими ідеями, українські письменники, багато з яких були активними учасниками громадського життя, педагогами, убачали своє покликання у поширенні освіти і просвітництва в сенсі не лише розвитку освіченості і знань, а й патріотично-громадянського і морально-етичного виховання, утвердження нового гуманістичного світогляду, формування науково-природничої картини світу тощо.

Доведено, що зміна стильових напрямів і творчих течій, що супроводжувала літературний процес наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст., вплинула на жанрове розмаїття та ідейну, тематичну і дидактичну спрямованість педагогічно-орієнтованих творів письменників Західної України.

У третьому розділі – **«Літературний процес Західної України в контексті освітньо-педагогічних проблем (кінець XVIII ст. – 1939 р.)»** – схарактеризовано колективні портрети генерацій західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в освітньо-педагогічному вимірі, проаналізовано імідж вчителя у творах письменників Західної України (кінець XVIII – 30-х рр. XX ст.).

Зважаючи на реалії досліджуваного часопростору та досвід трактування педагогічних персоналій сучасною наукою (Г. Белан, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська та ін.), до числа письменників, яких аналізуємо як педагогічних персоналій, відносимо діячів, які створювали різножанрові художні або

публіцистичні тексти, призначені для навчання, виховання, інтелектуального й культурного розвитку, самоосвіти дітей, учнів, юнацтва та масового просвітництва, читання дорослими тощо. При цьому йдеться не тільки й не стільки про професійних письменників, для яких літературна праця була основним заняттям і джерелом доходу, скільки про персоналії (їх абсолютна більшість), які в силу різних обставин поєднували письменництво з професійно-педагогічною працею як учителі, викладачі різних типів освітніх закладів або займалися іншим видом професійної діяльності. У другому випадку це зазвичай священники – духовні особи, що виконували релігійні й церковні обряди, лікарі, інші фахівці.

Здійснено конструювання колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. ХХ ст. крізь призму освітньо-педагогічних проблем. З цією метою опрацьовано фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки і впливи тощо); 3) основних фахів (галузь знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску в розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема.

Проаналізовано творчу спадщину приблизно 250 педагогічних персоналій. Зважаючи на матеріали наукових студій, антологій, довідникових та інших джерел, їхнє коло і перелік могли бути ширшими, однак це унеможливило б здійснення в одному дослідженні предметного цілісного аналізу їхньої творчості і громадсько-культурної діяльності. Ураховуючи сказане, в його орбіту були включені літератори, що презентують оригінальні, продуктивні й актуальні, на нашу думку, ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, які можуть бути цікаві та корисні в розв'язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності вивчена недостатньо.

Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників їх умовно поділено на три основні групи: 1) визнані класики української літератури; 2) письменники, включені до предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в педагогічній науці діячі, чиї імена фіксуються головню в краєзнавчих студіях або були виявлені нами.

Літературу для дітей розглянуто як компонент української художньої літератури; окремий специфічний вияв західноукраїнського літературного процесу; ефективний художній засіб сприйняття дійсності; відносно окреме середовище, що створює умови для формування і становлення юної особистості на різних етапах її розвитку. З'ясовано її особливості, які стосуються тісного поєднання принципів педагогіки і літературного мистецтва, урахування законів

психології і педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови. Особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно й літературному процесу досліджуваного періоду. Центральною постаттю творів є діти. Доведено, що авторами творів для дітей здебільшого виступали не лише письменники, які займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики.

Позаяк чимало письменників Західної України за фахом були вчителями, а питання українського шкільництва, національної освіти і виховання постійно актуалізувалися в культурному житті українства XIX – першої третини XX ст., їхні творчі напрацювання надзвичайно багаті на освітянську образосферу. Ключовою темою (поруч з іншими дотичними до неї) у їхній творчості є тема вчителя, його іміджу; вона бере початок від І. Франка, який стояв біля витоків процесу педагогічного образотворення в українській літературі. Плідними в цьому сенсі є творчі здобутки К. Малицької, О. Дучимінської, Уляни Кравченко, Олени Пчілки, Лесі Українки, О. Кобилянської, М. Божук, Є. Ярошинської, К. Гриневичевої, Марійки Підгірянки, В. Жуковецької (Вільшанецької) та ін., які стали найпродуктивнішими генераторами художнього осмислення іміджу вчителя, оскільки практично всі жінки-письменниці (за невеликим винятком) працювали в народних школах Галичини, Буковини, Закарпаття, добре знали освітні проблеми та відображали їх у своїх творах, почасти автобіографічних. З'ясовано, що актуалізовані художні образи вчителів представлені різними типажми, навіть полярними: від негативних типів учителів (грубих, жорстоких, «нищих духовно», учителів-асиміляторів) до фахівців високого класу, які люблять учнів, дбають про них, опікуються ними, дають їм знання; це педагоги-патріоти, активні громадяни, що дбають про «добро народу», несуть йому просвіту. Саме цей образ учителя стає ідеалом для декількох поколінь юнацтва.

У четвертому розділі – **«Педагогічні виміри творчих надбань українських письменників Західної України досліджуваного періоду»** – виокремлено чинники формування особистості у візіях літераторів Західної України, визначено ідеї виховання у працях західноукраїнських письменників, схарактеризовано надбання окремих поетів і прозаїків, зокрема письменників-учителів, означено важливі педагогічні положення, зацентровано на тому, як тогочасні освітні проблеми відобразилися на сторінках творів окремих письменників.

Доведено, що національна ідея – ключова не тільки у творчості більшості українських письменників Західної України, а й у публіцистичній і науковій спадщині громадсько-просвітницьких діячів, політичних і громадських активістів, діячок жіночого та молодіжного руху, діячів Української греко-католицької церкви, митців, лікарів, театральних діячів, які дотично спричинилися до освітнього процесу в Західній Україні досліджуваної доби, працюючи вчителями, редагуючи часописи, видаючи навчальну літературу, створюючи навчальні посібники, підручники, методичні рекомендації, освітні проєкти тощо. Вони відбулися як публіцисти, позаяк через виступи в тодішній

численній українській періодиці, яка стала своєрідним майданчиком, де продукувалися педагогічні інновації, обговорювалися актуальні проблеми навчання та виховання, аналізувався досвід закордоння тощо, доносили педагогічні ідеї до широкого загалу. Це явище спричинило появу такого своєрідного феномену, як педагогізація суспільного життя, коли українство мобілізувало свої зусилля навколо проблеми національного виховання дітей і юнацтва. В авангарді цього явища стояли письменники-педагоги, чиї поетичні та прозові твори, особливо історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари збагатили українську скарбницю національно-патріотичною тематикою, своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного.

Іншою прикметною тенденцією розвитку літературного процесу початку ХХ ст. стало започаткування нового оригінального жанру літератури – стрілецької пісні, яка, наснажена великою енергетикою патріотизму, героїзму і величчю українського духу, стала літописом боротьби українства за свою державність, виразником української ідеї, справжнім оберегом духовної спадщини української нації, перетворилася на пласт народної пісенної творчості.

З'ясовано, що західноукраїнська література періоду, що досліджується, збагатилася новими жанрами (так званими шкільними творами – байками, «сценічними образками», оповіданнями та віршами дидактичного змісту), проблематикою (національно-патріотична, громадянська, антиалкогольна, гігієнічна, морально-етична, християнсько-релігійна, здоров'язберезувальна, природоохоронна, народнопедагогічна тощо), зокрема освітньо-виховною, героями, зазвичай школярами, учителями. Це дає підстави стверджувати: наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. започатковується період педагогізації літературного процесу.

Доведено, що ще із середини ХІХ ст. українськими письменниками, котрі зазвичай були священниками, започатковується одна із ключових тем в українській літературі Західної України, яка не була особливо характерною для Наддніпрянської України, – здоров'язбереження особистості, зокрема антиалкогольного виховання дітей, юнацтва та дорослих. Цим засвідчуємо появу такого оригінального явища в українському письменстві та українській педагогіці, як антиалкогольна художня і публіцистична література, професійна та самодіяльна, коли все свідоме українство включилося до національного руху за здоров'язбереження, а також антиалкогольної пропаганди. Українські письменники і педагоги створюють спеціальні твори, метою яких визначається формування навичок здоров'язберезувальної поведінки в дітей та дорослих, антиалкогольне, антинікотинове просвітництво тощо.

Національний рух українства за здоровий спосіб життя включав також гігієнічну освіту та просвітництво дітей, юнацтва і дорослого населення. В орбіті літературного процесу з'являється плеяда письменників-гігієністів (Ю. Шкрумеляк, І. Блажкевич, Марійка Підгірянка, К. Малицька, Уляна Кравченко, М. Левицький та ін.), чиї твори стали класичними з гігієнічного виховання, своєрідними

навчальними посібниками з гігієнічної освіти, слугували ефективним чинником формування відповідних навичок, здоров'язбережувальної поведінки, які ще з дитинства творили відповідне родинне, шкільне та позашкільне здоров'язбережувальне середовище; окремі «гігієнічні» твори, як, до прикладу, «Юрза-Мурза», «Чистенький і Юрзи-Мурзи», «Юрко, Жмурко і Хмурко», «Чистенька Галя» та ін., повинні стати золотим фондом літератури для дітей і, вважаємо, мають сьогодні посісти гідне місце в навчальних книгах для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Значні зусилля українства були зосереджені на створенні національної за змістом альтернативної системи освіти, яка діяла в межах чинної нормативно-правової бази, однак мала приватний характер, тож користувалася деякою автономією та свободою добору методів, форм, засобів організації освітнього процесу, в українській приватній системі освіти працювали вчителями чимало українських письменників. Вони були активістами громадських культурно-освітніх, педагогічних, жіночих, молодіжних товариств (Українського педагогічного товариства «Рідна школа» (УПТ «Рідна школа»), «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Української громади», «Взаємної помочі українського вчителства», «Відродження», «Сільського господаря» та ін.), відіграли важливу роль у національному вихованні особистості. До яскравих представників тогочасної педагогічної еліти віднесено Є. Ярошинську, Д. Макогон (Полотнюк) (Ірину Вільде), К. Малицьку, К. Гриневичеву, Ю. Шнайдер (Уляну Кравченко), М. Ленерт (Домбровську) (Марійку Підгірянку), М. Божук, О. Попович, В. Жуковецьку (Вільшанецьку), С. Воробкевича, А. Крушельницького, М. Левицького, А. Лотоцького, І. Филипчака та ін., які стоять біля витоків української літератури для дітей, вони є авторами творів для дітей та про дітей, що повинні увійти до золотого фонду української літератури та ширше вивчатися в сучасних закладах освіти.

Зазначено про таке неординарне явище в літературному процесі Західної України, як поява самодіяльних письменників, які за прикладом відомих літераторів друкували свої твори педагогічного змісту в численних українських виданнях Західної України, у яких порушували проблеми становлення національно-свідомої особистості, просвіти, антиалкогольної боротьби українства, господарської культури тощо.

Доведено, що творча спадщина письменників-педагогів Галичини, Буковини, Волині та Закарпаття (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) є здебільшого достовірним джерелом інформації про розвиток шкільництва, становище дітей і вчителів у зазначений історичний період, а їхня діяльність у закладах освіти слугувала розвитку й модернізації української національної освіти, вихованню поколінь національно-свідомих юнаків та дівчат, патріотів України.

У п'ятому розділі – **«Громадсько-просвітницька, наукова, публіцистична діяльність письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.)»** – проаналізовано доробок українських письменників-педагогів у навчально-методичному забезпеченні освітніх закладів регіону, означено громадсько-

просвітницьку діяльність українських письменників, схарактеризовано упровадження педагогічних ідей західноукраїнських літераторів (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) в освітньо-педагогічну практику сьогодення, виокремлено окремі постаті західноукраїнських письменників хронологічно визначеного періоду дослідження, які спричинилися до створення арсеналу українського підручничого фонду, що заслуговує на окреме подальше ретельне вивчення.

З'ясовано, що авторами навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону були такі письменники-педагоги: Л. Данкевич, або Лука з Ракова, О. Духнович, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Ю. Федькович, О. Партицький, А. Крушельницький, Ю. Целевич, І. Блажкевич, О. Стефанович, О. Барвінський, Марійка Підгірянка, І. Левицький, М. Левицький, С. Воробкевич, О. Попович, С. Смаль-Стоцький, А. Волошин, В. Радзикевич, О. Маркуш, Ю. Шкрумеляк та ін.

Важливу сторінку в розвиток педагогічної думки Західної України вписали дитячі письменники, які є авторами спеціальних творів для дітей національно-патріотичного, релігійного, морально-етичного тощо змісту. Відзначаємо явище, коли твори українських письменників, уміщені в букварях, читанках, стали дидактичним матеріалом, спеціально створені невеликі поетичні твори слугували засобом вивчення абетки, арифметичних дій, ознайомленням з довкіллям тощо.

Таким самим цікавим явищем стало поширення творів для дітей через українські дитячі та «дорослі» часописи, які перетворилися на засіб навчання та виховання, сприяли розширенню читацьких горизонтів учнів, слугували арсеналом для сімейного читання дітей і батьків. Справжніми дитячими бестселерами в першій половині XX ст. стали поетичні й прозові твори І. Блажкевич, Ірини Вільде, С. Воробкевича, А. Крушельницького, Б. Лепкого, А. Лотоцького, Марійки Підгірянки, К. Малицької, О. Маркуша, В. Радзикевича, І. Филипчака, Ю. Шкрумеляка та інших письменників, які виховували патріотичні почуття в дітей та юнацтва, утверджували здоров'язбережувальні цінності, формували глибоку мораль. Важливим є той факт, що, незважаючи на «вимушене» тоталітарним режимом забуття, вилучення з історико-літературного процесу десятків прізвищ західноукраїнських письменників, їхні твори продовжували жити за радянської доби, передавалися з уст в уста та сприймалися як народні. Образи Юрчика Кучерявого, Юрзи-Мурзи, Чистенького та інших героїв творів, уміщених у галицьких читанках, навчальних виданнях, на сторінках української періодики, стали для тисяч дітей уособленням певного типу поведінки; герої творів А. Лотоцького, А. Чайківського, В. Пачовського, О. Маркуша, Б. Лепкого та інших письменників державницького напрямку слугували для декількох поколінь українського юнацтва символом нескореності українського духу, національним ідеалом. Велика кількість поетичних творів для дітей та юнацтва стали піснями, полюбилися школярам, сприймалися як народні.

Створене українськими письменниками навчально-методичне забезпечення, безумовно, не могло заповнити великої прогалини щодо україномовної навчальної

літератури, однак стало помітним явищем у розвитку педагогічної думки Західної України та самобутнім літературним явищем у культурному й духовному просторі української інтелігенції. Воно ґрунтувалося на національній ідеї, окрім дидактичних функцій, утверджувало (особливо на початку ХХ ст.) державницькі ідеї, формувало громадсько-патріотичні цінності в дітей та юнацтва, виховувало християнські чесноти та стійкі морально-етичні почуття.

З'ясовано, що українські письменники відбулися і як науковці: вони спричинилися до розвитку історії і теорії української літератури, українського мовознавства, пропаганди, аналізу та популяризації у Західній Україні творів Кобзаря, сприяли ознайомленню земляків із творами письменників Наддніпрянщини, поширювали їх. Незаперечною заслугою є їхня роль в утвердженні живої розмовної народної мови, розвитку сучасної української літературної мови. Філологічна наука Західної України репрезентована прізвищами письменників, що стояли біля витоків розвитку української гімназійної та університетської освіти; ідеться про знаних шевченкознавців, перекладачів, лексикографів, літературознавців, мовознавців (О. Барвінського, Я. Головацького, К. Горбала, К. Климковича, І. Левицького, М. Левицького, В. Навроцького, О. Огоновського, О. Партицького, О. Поповича, Ю. Романчука, С. Смаль-Стоцького, Ю. Федьковича, В. Шашкевича та ін.).

Доведено, що західноукраїнські письменники належали не тільки до певних літературних об'єднань, а й до численних українських громадських товариств та інституцій, чимало з них – до освітніх чи культурно-просвітницьких товариств (УПТ «Рідна школа», «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Взаємної помочі українського вчителства», «Учительської громади», «Відродження», «Сільського господаря» та ін.), іноді й до декількох, де були активними діячами. Саме наполеглива праця в царині громадського просвітництва письменників-учителів Є. Ярошинської, Д. Полотнюк (Ірини Вільде), К. Малицької, К. Гриневичевої, Ю. Шнайдер (Уляни Кравченко), Марійки Підгірянки, М. Божук, С. Воробкевича, А. Крушельницького, А. Лотоцького, О. Маркуша, В. Пачовського, О. Поповича, Ю. Федьковича, І. Филипчака наклало відбиток на тематику, проблематику та ідейну спрямованість їхньої творчості, спричинило педагогізацію освітнього процесу. Зокрема, виразним є «жіночий сегмент» у цій ділянці розвитку літератури, де жінки-письменниці в другій половині ХІХ ст. стояли біля витоків українського феміністичного руху, а відтак на початку ХХ ст. збагачували та розвивали українських жіночий рух за нових історичних умов.

На ниві громадського просвітництва українські письменники, особливо педагоги, проявили себе як провідники національної ідеї, своєю активною життєвою позицією подавали селянству, юнацтву приклад патріотизму, громадянськості, поширювали свою педагогічну працю і поза межі школи: поміж дітей та дорослих проводили масову агітаційно-пропагандистську діяльність, спрямовану на поширення знань, піднесення загальнокультурного рівня, будили активність до здобуття освіти, долучалися до випрацювання

концепції просвітництва для дорослих, вели курси, виступали з «відчитами», порушували проблеми національного виховання учнів на сторінках художніх творів, створювали спеціальні тематичні твори для дітей, актуалізували важливі виховні та освітні питання в українських періодичних виданнях, редакторами яких вони були, та ін.

Проблема розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.) є актуальною і значущою за умов сьогодення. Творче використання педагогічних поглядів західноукраїнських письменників досліджуваного періоду в закладах середньої та вищої освіти незалежної України сприятиме ефективному реформуванню сучасної освітньої системи, удосконаленню педагогічних технологій викладання педагогічних дисциплін, повернення із забуття маловідомих загальові літературних і педагогічних персоналій, чиї здобутки є вартісними з погляду сьогодення та заслуговують на глибоке вивчення і використання в освітньому просторі як чинник національного виховання юного покоління.

ВИСНОВКИ

Аналіз тенденцій розвитку педагогічних ідей та узагальнення досвіду культурно-просвітницької, наукової, навчально-методичної, громадської діяльності українських письменників Західної України кінця XVIII – першої третини XX ст. уможливив формулювання таких **висновків**:

1. Проаналізовано історіографію проблеми, визначено джерельну базу та теоретико-методологічні засади дослідження. Детермінований різними чинниками суспільно-політичного і соціокультурного порядку літературний процес у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. є складним, багатоаспектним, поліструктурним явищем, що становить окрему яскраву сторінку в історії української культури і літератури. Завдяки інтеграції потужного інтелектуального потенціалу письменників розглядаємо його як унікальний продуктивний складник розвитку національної педагогічної думки України. Нагромаджений і представлений джерельний комплекс створює необхідне підґрунтя для розв'язання поставлених у дослідженні завдань.

З огляду на міждисциплінарну архітектуру дослідження запропоновано комбіновану схему градації його історіографічних джерел, що передбачає їхній поділ за трьома основними ознаками: тематично-змістовою; галузеводисциплінарною (розвідки з педагогіки, літературознавства тощо); формально-видовою (колективні й індивідуальні монографії; дисертації і автореферати; наукові статті і матеріали конференцій; навчально-методичні, довідниково-енциклопедичні видання; рецензії тощо). На цій основі виокремлено три основні групи історіографічного комплексу джерел: 1) теоретико-методологічні праці; 2) наукові студії про розвиток освітньо-педагогічного та літературного процесів у Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст.; 3) дослідження про педагогічні ідеї та освітню і просвітницьку діяльність західноукраїнських

письменників за означеного періоду. Попри деяку умовність цієї, як і будь-якої іншої, класифікаційної схеми, вона оптимально відображає характер і специфіку історіографії дослідження та уможливорює її системний комплексний аналіз. В окремих сегментах увиразнено та зіставлено науковий доробок радянських, діаспорних і сучасних науковців. З'ясовано, що на сьогодні відсутнє цілісне дослідження педагогічних ідей та просвітницької діяльності західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст.

Розроблена методологічна програма дослідження має міждисциплінарний характер, що передбачає урахування особливостей розвитку історико-педагогічної науки та літературознавства. У такому розрізі на основні аналізу наукового досвіду представлено інтерпретацію основних науково-методологічних підходів (синергетичний, феноменологічний, аксіологічний), що проектують основну логіку вивчення і концептуалізацію тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності західноукраїнських письменників наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. Доведено, що важливе підґрунтя для цього дає міждисциплінарний категорійно-поняттєвий апарат, що уможливорює адекватно дефініціювати комплекс досліджуваних процесів і явищ. Систематизований на основі узагальнення доробку вчених операційний інструментарій у вигляді загальнонаукових, дисциплінарних і міждисциплінарних методів та прийомів має забезпечити проведення всебічного аналізу нагромадженого емпіричного матеріалу для обґрунтування теоретичних положень і висновків, що розкривають сутність і зміст, характеризують досліджуване коло проблем.

2. Схарактеризовано розвиток літературного процесу Західної України досліджуваної доби у вимірі освітньо-педагогічних викликів західноукраїнського соціуму. У процесі вивчення передумов розвитку літературної творчості і культурно-освітнього життя Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. з'ясовано низку чинників, умов, обставин, подій і явищ, які в сукупності визначали й зумовлювали зміст, характер і особливості їхнього поступу (політика панівних державно-політичних режимів; розгортання українського національного руху і формування його політичних і суспільних інститутів; нарощування творчого інтелектуального потенціалу українства, зокрема в літературній царині; розвиток системи освіти і шкільництва в Західній Україні; зв'язки західноукраїнських письменників із Наддніпрянською Україною, слов'янським світом та європейськими і міжнародними культурними колами тощо).

В історико-педагогічному контексті педагогічний та освітній процеси розглянуто як феномени, що, з одного боку, взаємопов'язані завданнями, функціями, учасниками, а, з іншого, відмінні й різновекторні за своєю соціальною функціональністю. З огляду на означені положення визначено п'ять основних періодів розвитку літературного процесу Західної України наприкінці XVIII – у 30-х рр. XX ст. в історико-педагогічному контексті: перший – церковно-освітній – охоплює початок 1770-х–1820-ті рр., поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820-ті рр.; другий – будительсько-просвітницький –

охоплює 1830-ті – першу половину 1870-х рр., також має два етапи, які розмежовує 1848 р.; третій – найпродуктивніший в освітньо-педагогічному вимірі – період піднесення літературного життя другої половини 1870-х – 1914 р.; четвертий – період воєнно-революційних потрясінь 1914–1919/1920 рр.; п'ятий – міжвоєнний період ХХ ст. – доба ідейного багатоманіття літературного процесу, у якій простежуються два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр. Визначено основні риси і тенденції означених періодів, які конкретизовані в персоніфікованому вигляді, з'ясовано вплив літературних напрямів на жанрову палітру і змістове наповнення педагогічно-орієнтованих творів західноукраїнських письменників. Основний спектр ідейного, тематичного, жанрового розмаїття цього здобутку західноукраїнських письменників розглянуто в контексті почергової трансформації, співіснування і взаємопроникнення основних літературних напрямів й течій: класицизм (XVIII – початок ХІХ ст.); сентименталізм (друга половина XVIII – початок ХІХ ст.); романтизм (кінець XVIII – перша половина ХІХ ст.); реалізм (друга половина ХІХ ст.); модернізм (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). Їхні характерні риси й особливості впливали і визначали художнє відображення освітньо-виховних ідей та проблем у різних жанрових літературних творах українських письменників Західної України.

За основу реконструкції колективних портретів генерацій західноукраїнських письменників кінця XVIII – 30-х рр. ХХ ст. у площині освітньо-педагогічних проблем узято фактографічні дані та критерії і особливості творчості, які стосуються: 1) дати і місця (регіону) народження, соціального походження особи; 2) умов, чинників, обставин особистісного, творчого, професійного формування і становлення (родинне виховання, навчання в освітніх закладах, соціальні зв'язки та впливи тощо); 3) основних фахів (галузей знань) і видів професійної діяльності (учитель, викладач, письменник, священник, службовець, лікар тощо); 4) внеску в розвиток українського письменства загалом та крізь призму теорії і практики педагогіки, національної освіти і просвітництва зокрема. Для увиразнення загального колективного портрета педагогічних персоналій письменників їх умовно поділено на три основні групи: 1) визнані класики української літератури; 2) літератори, включені до предметного поля педагогічної біографістики як педагогічні персоналії; 3) маловідомі в педагогічній науці діячі, чий імена фіксуються головно в краєзнавчих студіях або були виявлені нами.

3. Висвітлено й проаналізовано педагогічні погляди західноукраїнських письменників кінця XVIII ст. – 1939 р. Унаслідок цілісно-репрезентативного вивчення літературного процесу в Західній Україні наприкінці XVIII – у 30-х рр. ХХ ст. у ракурсі відображення у творчості його представників питань теорії і практики навчання та виховання, а також їхньої просвітницької діяльності проаналізовано педагогічні персоналії, насамперед тих із них, що презентують оригінальні, продуктивні й актуальні ідеї, досвід, рефлексії різних питань виховання, навчання, розвитку особистості, які можуть бути цікаві та корисні в розв'язанні сучасних проблем удосконалення освітнього процесу, а також ті

постаті, чия життєтворчість у контексті педагогічних ідей та громадсько-просвітницької діяльності вивчена недостатньо.

Осмислюючи феномен літератури для дітей крізь призму характерних рис означених напрямів і течій художньої літератури (вивчено приблизно 250 педагогічних персоналій), зроблено висновок, що хоча вона формувалася на спільному з художньою літературою ґрунті, але має свої особливості, які стосуються поєднання принципів педагогіки і мистецтва, урахування законів психології та педагогіки у формуванні художніх образів; ліризму, стильових ознак побудови творів, динамізму сюжетних ліній, характеру й емоційності мови. Важливою особливістю дитячої літератури стала її вікова й відповідно до неї жанрова, тематична градація, що було притаманно і літературному процесу досліджуваного періоду. У категоріях сучасної педагогіки це – казки, вірші, книжки-малюнки з короткими поясненнями, які переважно стосувалися вивчення довкілля, арифметики, грамоти для дітей дошкільного віку; різноматичні байки, вірші, оповідання класиків і сучасних письменників та ілюстровані казки – для учнів початкової школи; пригодницька, героїко-патріотична, антиалкогольна художня й науково-популярна література та художня біографія – для учнів середнього і старшого шкільного віку. Доведено, що твори для дітей писали не лише письменники, які здебільшого займалися педагогічною діяльністю, а й учителі-практики. Їхня творчість була «змістовною»: слугувала формуванню національної свідомості молодшої генерації українців. Ця мета, на думку письменників-педагогів, мала знайти вираження у наповненні школи «національним духом» і за формою, і за змістом; її пріоритетним завданням у педагогічному процесі мало стати виховання, а провідними принципами національного виховання – народність, природовідповідність, гуманізація, демократизація. Цьому сприяв насамперед добір тематичних творів, зазвичай історичної тематики, а також патріотично насажених поетичних і прозових текстів, які виходили з-під пера педагогів-літераторів.

Педагоги-письменники, уміщуючи власні та твори українських письменників у навчальні посібники для різних типів шкіл, а також своєю практичною діяльністю в різних закладах освіти спричинилися до призупинення процесу асиміляції українців, позаяк у школах використовувалися зазвичай букварі, читанки, хрестоматії, підручники з літератури, де домінували твори польських авторів, які виховували дітей у дусі любові до Речі Посполитої, польськості мала бути підставою виховання відданих громадян, а це породжувало таке явище, як манкурство. Західноукраїнські письменники-педагоги слугували чудовим прикладом учителя-гуманіста, учителя-патріота, учителя-просвітника, учителя-фахівця для декількох поколінь дітей та юнацтва.

Літературний процес і розвиток педагогічної думки Західної України знайшли тісне взаємне переплетення і доповнення, відтак художні твори доречно сприймати не тільки як рефлексію-домисел, а й як важливе історико-педагогічне джерело, що відображає реальні умови професійної праці і соціальне становище українського вчителя, вимоги до нього, розуміння його

іміджу в інтелектуальному, зокрема фахово-педагогічному, середовищі та з-поміж учнів шкіл, різновікового шкільного юнацтва, широкої громадськості.

4. З'ясовано внесок письменників Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. у створення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу. Відзначено, що окреме місце в доробку митців слова посіло укладання букварів, читанок, підручників з української мови, літератури тощо, які були відповіддю на потребу тогочасної методичної науки, виклики, перед якими опинилася україномовна освіта, реакцією на її реформування, особливо після 1932 р., розвиток та вдосконалення педагогічної науки тощо. Українські письменники фактично виконували функції урядових освітніх чинників – створювали навчальні програми, підручники та посібники, забезпечивши важливу царину розвитку української національної освіти. Письменники-педагоги, які стояли на народницьких позиціях, обстоювали фонетичний правопис, мали педагогічну чи університетську освіту. Працюючи в різних типах освітніх закладів, вони знали практичні проблеми української освіти, так би мовити, із середини, мали змогу вдосконалювати освітній процес; створювали якісне навчально-методичне забезпечення («на потребу дня») – навчальну літературу для шкіл, гімназій, учительських семінарій, позашкільних інституцій (доросту, «Пласту» тощо) – і засобами власних творів та дібраних спеціальних високохудожніх тематичних творів, окрім навчальних цілей, виховували національну свідомість, патріотичні почуття, християнські чесноти, моральні цінності, художньо-естетичні почуття, гігієнічні навички, здоров'язбережувальні цінності, пропагували ідеї тверезості, виховували любов до природи, усього живого тощо. Отже, ці навчальні видання ставали і чудовими посібниками з виховання.

Першою цариною, яка була заповнена українським підручникотворенням, стала українська словесність. Українські письменники відбулися і як науковці, які зробили внесок у розвиток історії та теорії української літератури, українського мовознавства, пропаганду, аналіз й популяризацію творів Т. Шевченка в Західній Україні, сприяли ознайомленню земляків із творами письменників Наддніпрянщини. Незаперечною заслугою є їхня роль в утвердженні живої розмовної народної мови, розвитку сучасної української літературної мови.

5. Розкрито напрями та форми громадсько-просвітницької діяльності західноукраїнських літераторів окресленого періоду. Доведено, що характерною ознакою літературного процесу кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. є приналежність письменників Західної України не тільки до певних літературних об'єднань, а й до численних українських громадських товариств та інституцій, багато з них – до освітніх чи культурно-просвітницьких товариств, іноді й до декількох, що наклало відбиток на тематику, проблематику та ідейну спрямованість їхньої творчості, спричинило педагогізацію освітнього процесу. Зокрема, виразним є «жіночий сегмент» у цій ділянці розвитку літератури, адже жінки-письменниці в другій половині XIX ст. стояли біля витоків українського феміністичного

руху, а відтак на початку ХХ ст. збагачували та розвивали українських жіночий рух за нових історичних умов.

Активними членами УПТ «Рідна школа», «Просвіти», «Руської бесіди», Союзу українок, «Взаємної помочі українського вчительства», «Учительської громади», «Відродження», «Сільського господаря» та інших українських громадських інституцій, що дбали про національне відродження, були письменники-вчителі (В. Бірчак, І. Блажкевич, М. Божук, С. Воробкевич, К. Гриневичева, В. Жуковецька (Вільшанецька), А. Лотоцький, К. Малицька, О. Маркуш, М. Ленерт-Домбровська (Марійка Підгірянка), О. Попович, В. Пачовський, Д. Полотнюк (Ірина Вільде), Ю. Федькович, І. Филипчак, Ю. Шнайдер (Уляна Кравченко), Є. Ярошинська та ін.). Вони проявили себе як провідники української національної ідеї, поміж дітей, юнацтва та дорослих проводили масову просвітницьку діяльність, спрямовану на поширення знань, піднесення загальнокультурного рівня українства, формування національно-свідомої особистості та ін. Саме тому більшість з них можемо назвати «будителями українства».

Плідною була праця західноукраїнських письменників як видавців, редакторів, активних дописувачів дитячої та дорослої періодики, більшість із них стояли біля витоків західноукраїнської журналістики. У полі зору вони постійно тримали тему дитячого читання, разом з освітніми та громадсько-просвітницькими діями створили десятки «дитячих» та юнацьких часописів, присвячували юній читацькій аудиторії «спеціальні» «дитячі кутики» і «дитячі сторінки» у «дорослій» українській періодиці. У такий спосіб налагоджується система суспільного позашкілля, яка теж сприяла розвитку ідеї української освіти та національного виховання;

6. За результатами аналізу життєдіяльності, творчої спадщини українських письменників виокремлено низку тенденцій розвитку педагогічних ідей, досвід їхньої культурно-просвітницької, наукової, громадської праці:

– в українській літературі досліджуваного періоду з'явилося таке непересічне явище, як педагоги-письменники чи письменники-педагоги, в освітній та літературній діяльності яких годі провести якусь демаркаційну лінію, наскільки органічно (і природно) переплелися ці дві сфери; відбувається педагогізація літературного процесу, яку ми характеризуємо як маркер, найбільша особливість розвитку української літератури кінця ХІХ ст. – у 1930-х рр., і ця ознака відрізняла її від літературного процесу, який протікав в радянській Україні;

– багато письменників, особливо ХІХ ст., були священниками чи вихідцями із греко-католицького священицького середовища (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький, Л. Данкевич, Й. Левицький, М. Устиянович, І. Гушалевиц, А. Могильницький, С. Витвицький, О. Стефанович, А. Кралицький, М. Дерлиця, Є. Фенцик, Ю. Станинець та ін.) і православного (С. Воробкевич, О. Духнович, І. Сільвай та ін.), що позначилося на їхній творчості, зокрема актуалізації проблем виховання та моралізаторства, просвітницьких ідей;

– дитина, школяр, учитель стають героями малої і великої прози, для найменших та молодших школярів створюються спеціальні поетичні твори навчально-виховного характеру. Центральною у творчості письменників вимальовується і тема культу знань, книжки, освіти. Оскільки значний відсоток письменників були педагогами (працювали в народних школах, приватними вчителями, у гімназіях та вчительських семінаріях, університетськими викладачами та професорами), то у їхній творчості не тільки провідною стає шкільна тематика, а й твори активно входять до навчальних посібників і підручників народних шкіл, українських гімназій, учительських семінарій. Їх масово друкують українські громадські часописи, зокрема дитячі, юнацькі, освітні, господарські, жіночі, пластові, літературно-мистецькі видання тощо, що дає підстави стверджувати про популяризованість творчості літераторів регіону, доступність масовому читачеві, виконання нею просвітницької, виховної функції;

– біля витоків розвитку української, найбільше філологічної, науки, гімназійної та університетської освіти Західної України стояли письменники, знані шевченкознавці, перекладачі, лексикографи, літературознавці, мовознавці;

– за досліджуваного періоду основи виховання різними теоретиками трактувалися не тільки з позиції філософської чи культурознавчої думки. Передусім ураховувалося становище суспільства, а також різних галузей науки: психології, соціології, філософії, культурології, релігієзнавства тощо. Ці теорії переконують, що тільки в пізнанні справжньої людської природи можна здобути основи для формування особистості, знайти найефективніші методи виховання. Саме тому важливою тенденцією поступу педагогічної науки цього періоду визначено її розвиток на фундаменті психології. Тому в більшості творів про дітей і для дітей західноукраїнські письменники простежують особливості характеру, акцентують на вчинках героїв, виокремлюють характерні риси, актуалізують культ народного героя, окреслюють ідеал, який слугуватиме взірцем для формування національного характеру юного українця (творчість М. Божук, Марійки Підгірянки, Ірини Вільде, С. Воробкевича, А. Лотоцького, А. Волошина, В. Жуковецької, І. Блажкевич, К. Малицької, М. Левицького, О. Маркуша, В. Пачовського, В. Радзикевича, Уляни Кравченко, К. Гриневичевої, Ю. Федьковича, О. Цегельської, Ю. Шкрумеляка та ін.);

– поетичні та прозові твори історико-патріотичного змісту, літературно-критичні статті, публіцистика, фейлетони, розвідки з історії січового стрілецтва, мемуари тощо – усе це належить до творчої спадщини репрезентантів літератури Західної України досліджуваного періоду, які особливо збагатили українську літературну скарбницю національно-патріотичною тематикою, своєрідною художньою образністю, достовірністю зображуваного; феномен цієї літератури, окрім іншого, полягає і в тім, що за цієї доби було створено новий оригінальний жанр літератури – стрілецьку пісню, яка, наснажена великою енергетикою патріотизму, героїзму і величі українського духу, стала літописом героїчної боротьби українства за свою державність, виразником української

ідеї, справжнім оберегом духовної спадщини української нації, перетворилася на пласт народної пісенної творчості;

– у міжвоєнну добу ХХ ст. на Підкарпатській Русі за умов ліберального суспільно-політичного життя українства краю у складі Чехо-Словаччини створюється цікаве літературне явище – з'являється гроно підкарпатських письменників (В. Бірчак, М. Божук, В. Божук, Ю. Боршош-Кум'ятський, А. Волошин, В. Гренджа-Донський, В. Пачовський та ін.), яке репрезентувало нове покоління української інтелігенції, національно-свідомої, патріотично налаштованої, готової до самозречення боротися за національну ідею, працювати на благо рідного народу задля його щасливого майбутнього. Їхні твори піднесли рівень свідомості українства краю до національно-свідомого, суспільно-дієвого, вінцем якого стала боротьба за національну державу – Карпатську Україну. Таким чином, письменники-педагоги Підкарпатської Русі виконали свою історичну місію – формували почуття патріотизму (любові до української мови, культури, звичаїв та традицій) у земляків, палким поетичним словом, яке було фольклоризоване, наближене до народної мови, коломийкове, доступно і щиро промовляли до русинів, називаючи їх українцями. Сподівання, які покладали на цю категорію учителів-подвижників («найбільша наша надія на учительство»), цілком справдилися;

– за прикладом відомих письменників, які друкували свої твори в численних українських виданнях Західної України, з'являються самодіяльні письменники, майстри слова з народу, які порушують проблеми становлення національно-свідомої особистості, просвіти, антиалкогольної боротьби українства тощо, що дає підстави стверджувати про створення такого непересічного явища, як самодіяльна література педагогічного змісту.

Науковий аналіз проблеми розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. ХХ ст.) є продуктивним напрямом сучасних історико-педагогічних досліджень та творчих пошуків освітян-практиків.

Творче використання спадщини українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) за умов сьогодення дає змогу дітям та юнацтву прилучатися через художню літературу до фундаментальних цінностей, української культури, розширити культурно-пізнавальні інтереси; усебічно духовно збагачуватися тощо. Вивчення літературних здобутків сприятиме активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі, зацікавленню художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним інструментом пізнання світу і себе в ньому, підвищенню рівня загальної освіченості, ознайомленню українського студентства, учнівства, освітян з творчістю маловідомих постатей письменників-педагогів, чиї твори можуть посісти гідне місце в сучасних читанках, букварях, хрестоматіях, іншій навчальній та довідниковій літературі, відтак і формуванню читацької культури, розвитку естетичного смаку, умінню розрізняти явища справжньої класичної та масової культури, стійкого інтересу до української літератури Західного регіону як вагомого духовного спадку

народу, повноцінного оригінального мистецтва, як важливого чинника формування національно-свідомої особистості, громадянина-державника, духовно багатой особистості, з високими загальнолюдськими морально-етичними орієнтирами, а також слугуватиме вивченню української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках тощо.

Сьогодні назріла потреба укласти антологію української літератури Західного регіону, де вагоме місце посіли б і педагогічні персоналії, досліджені нами.

Нагальним бачимо популяризацію поміж сучасного учнівства та студентства, батьків, учителів, усіх, хто займається вихованням дітей, творів західноукраїнських письменників (Марійки Підгірянки, О. Цегельської, Ю. Шкрумеляка, А. Лотоцького, А. Волошина, В. Жуковецької, А. Чайківського, Б. Лепкого, І. Блажкевич, К. Малицької, М. Левицького, О. Маркуша, В. Пачовського, В. Радзиковича, С. Воробкевича, Уляни Кравченко, К. Гриневичевої, М. Божук, Ю. Федьковича та десятків інших), які актуалізують важливі для сьогодення проблеми формування характеру юного українця; активне вивчення поетичних творів авторів-січових стрільців, зокрема їхнього пісенної творчості, яка є вагомим чинником виховання дітей та юнацтва як громадян і патріотів України; уведення до навчальних програм початкової школи творів гігієнічної та здоров'язбережувальної тематики зі спадщини Ю. Шкрумеляка, І. Блажкевич, Марійки Підгірянки, К. Малицької, Уляни Кравченко, М. Левицького та ін.; залучення до шкільного/університетського літературного обігу повістей Ірини Вільде, а також творчого спадку А. Лотоцького, І. Филипчак, М. Левицького, Марійки Підгірянки, К. Малицької, О. Цегельської та інших західноукраїнських письменників, оскільки в новочасній українській літературі відчувається нестача творів «шкільної тематики», «дівочої/жіночої прози», «романів виховання», прози про юнацтво і для юнацтва. З погляду сьогодення актуальним бачимо вивчення такого літературного явища досліджуваної доби, як розвиток української дитячої драматургії, біля витоків якої стояли Марійка Підгірянка, К. Малицька, О. Цегельська, А. Лотоцький, В. Жуковецька, Є. Бохенська, А. Волошин та ін., які вагомо спричинилися, окрім іншого, до створення шкільних театрів, популяризації українського драматичного мистецтва, формування патріотизму, позаяк більшість створених ними «сценічних образків» були присвячені історико-патріотичним темам, що ушляхетнювали героїчне минуле України, стали важливим виховним чинником для декількох поколінь українства. У такій літературі відчуває велику потребу сучасна українська школа. За умов російської агресії, анексії Криму, військових дій на Сході України не втрачає актуальності утвердження національної ідеї, що червоною ниткою проходить через творчість десятків письменників Західної України кінця XIX – початку XX ст., нинішні реалії увиразнюють актуалізацію таких тем, як формування національної гідності, любові до отчого дому, рідного краю, України, виховання любові до Бога, формування одвічних християнських чеснот (добра і милосердя, любові до ближнього), любові та поваги до батьків,

старших, однолітків, пошанування батьків і старших, утвердження сімейних цінностей, дотримання народних традицій, любові до праці та формування ціннісного ставлення до праці, яка мислиться і як праця для власного народу, любов до природи та всього живого як до Божого дару.

Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на міждисциплінарне вивчення педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західного регіону другої половини XX – початку XXI ст.; дослідження творчості письменників національних меншин Західної України кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. крізь вимір відображення освітніх ідей; аналіз внеску західноукраїнських письменників, які емігрували у XX ст. до радянської України, Європи та за океан, де продовжували освітню, громадсько-просвітницьку, наукову діяльність, створювали твори для дітей і про дітей тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковані основні наукові результати

1. Багрій М.А. Педагогічна ідея і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX сторіччя): монографія / за заг. ред. д.п.н., проф. Г. Білавич. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 578 с.
2. Багрій М. Формування читацької культури майбутніх учителів початкових класів як мета літературної освіти. *Формування мовної особистості молодшого школяра* : колективна наукова монографія / за наук. ред. д.п.н., проф. Т.М. Котик. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 228 с.
3. Багрій М. Педагогічна спадщина українських письменників-педагогів Західної України (кінець XVIII – 30-ті рр. XX ст.): посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2020. 180 с.
4. Багрій М. Костянтина Малицька як педагог, письменник і громадський діяч. *Гірська школа Українських Карпат*. 2017. № 17. С. 132–135.
5. Багрій М. Просвітницько-виховна діяльність молодого покоління Західної України у товаристві «Пласт» (II половина XIX століття). *Історико-педагогічний альманах*. 2018. № 1. С. 13–16.
6. Багрій М. Становлення національної ідентичності та виховання національно-свідомої особистості у Західній Україні кінця XVIII ст. – 1939 р. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 35–40.
7. Bahriy M. Освітньо-культурна та просвітницька діяльність українського січового стрілецтва у Західній Україні. *Social Work and Educatio*. 2018. Vol. 5. № 3. Р. 49–56.
8. Багрій М. Вимоги до вчителя у творах українських письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 41. С. 268–275.

9. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.

10. Багрій М. Внесок письменників – членів НТШ Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. в розвиток української освіти. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2019. Вип. 42. С. 249–254.

11. Багрій М. Громадська та просвітницька діяльність українських письменників-педагогів Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Освітній простір*. 2019. № 15. С. 7–16.

12. Багрій М. Доробок письменників-учителів західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XIX – 30-х років XX ст. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 9 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2019. Т. 1. С. 83–90.

13. Багрій М. Освітня та громадська діяльність західноукраїнських письменників-педагогів кінця XVIII – 30-х років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 6. С. 90–97.

14. Багрій М. Розвиток літературної творчості в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. Вип. 62. С. 152–156.

15. Багрій М. Доробок письменників-учителів Західної України у контексті розвитку української педагогічної думки кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Педагогічний альманах*. Херсон, 2020. Вип. 45. С. 228–233.

16. Багрій М. Західноукраїнські письменники-педагоги XVIII–XIX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів регіону. *Науковий огляд* : зб. наук. пр. Київ, 2020. № 4 (67). С. 46–56.

17. Багрій М. Імідж і становище вчителя у творах західноукраїнських письменників XIX сторіччя. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич, 2020. № 29. С. 34–44.

18. Багрій М. Передумови розвитку культурно-освітнього життя в західноукраїнському регіоні XVIII – 30-х рр. XX ст. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 9. С. 152–157.

19. Багрій М. Письменники-педагоги XIX – I половини XX ст. – автори навчально-методичного забезпечення освітніх закладів Західної України. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2020. № 2. С. 56–67.

20. Багрій М., Білавич Г. Наукова, освітня, публіцистична діяльність українських письменників – членів НТШ у Львові (кінець XIX – початок XX ст.). *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 11 / упоряд. О.Б. Петренко ; ред. кол. Н.М. Коляда, Н.Б. Грицай, Т.С. Ціпан та ін. Рівне : РДГУ, 2020. Т. 1. С. 25–36.

21. Bahriy M., Bilavych H. Periodization of the literary process in Western Ukraine in the period from the late 18th century to the 1930s in historical pedagogical aspect. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2020. № 10/42. С. 87–100.

22. Багрій М., Розлуцька Г. Патріотичний розвиток та національна духовність особистості у творчості українських педагогів Західної України. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. Вип. 21. С. 50–54.

23. Bilavych H.V., Bahriy M.A., Bilavych I.V., Savchuk B.P., Fedchyshyn N.O. The Contribution of Doctors, Members of the Shevchenko Scientific Society in Lviv to the Development of Ukrainian Education, Science and Literature (late XIX – early XX century). *Медична освіта*. 2020. № 2 (87). С. 15–20.

24. Bilavych H., Kondur O., Bahriy M., Oliyar M., Savchuk B., Fedchyshyn N., Humenuk I., Pantiuk M., Petrenko O. Reading as a Cultural Practice of Modern Students. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9. No. 8. P. 131–144.

25. Bilavych H.V., Fedchyshyn N.O., Rozman I.I., Vysochan L.M., Savchuk B.P., Bahriy M.A., Kononenko I.V., Vysochan Z.Yu. National literature as a means of development the general cultural competence of future specialists: personalistic kontekst. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*. 2020. Vol. 24. Issue 8. P. 13479–13489.

Праці апробаційного характеру

26. Багрій М. Внесок у розвиток історії педагогіки України культурно-просвітницького діяча Антіна Любича Могильницького. *Роль освіти у сталому розвитку гірського регіону* : матеріали III Міжнародно-наукової конференції / за заг. ред. М.П. Оліяр. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 5–6.

27. Багрій М. Педагогічна діяльність Олександра Маркуша як джерело виховання молодшої генерації українців. *Інновації в науці і техніці*. Краматорськ, 2017. С. 12–28.

28. Багрій М. Світоглядні орієнтири у духовно-педагогічній діяльності Миколи Дерлиці та впровадження їх у сучасний націоналістичний простір. *Подолання мовних і комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 2017. С. 18–27.

29. Danilyk T.P., Bilavych G.V., Bagriy M.A., Tsiuniak O.P. Ukrainisnavstvo as an another basis of modern literature and language education. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA) : LULU PRESS, 2017. P. 79–83.

30. Багрій М. Михайло Волковецький – народний учитель, «виховник» дітей та юнацтва. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції до 77 річниці від дня народження Б.М. Ступарика. Івано-Франківськ, 2018. С. 34–46.

31. Багрій М. Проблема формування національно-свідомої особистості у педагогічній спадщині видатних українських педагогів-духівників Західної України. *Інновації в сучасному світі* : матеріали VII Британської науково-практичної конференції (Лондон, 27 квітня 2018 р.). Лондон, 2018. С. 26–36.

32. Багрій М., Білавич І. Твори для дітей Юрія Шкрумеляка як чинник валеологічного виховання молодших школярів. *Еколого-валеологічне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сучасному освітньому просторі* :

матеріали III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Суми, 29–30 березня 2018 р.). Суми, 2018. С. 18–26.

33. Білавич Г.В., Багрій М.А., Данилюк Т.П. Література рідного краю як чинник формування національної самосвідомості майбутніх учителів початкової школи. *Професійна підготовка фахівців у вимірі нових освітніх реалій* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Франківськ, 11–12 жовтня 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 15–24.

34. Багрій М.А., Скиданчук О.М. Художньо-сміслові виміри у творчості «Покутської Трійці». *Дослідження із суспільних наук у 2018 році*. Краматорськ, 2018. С. 36–44.

35. Багрій М. Відображення у творчості письменників Західної України актуальних освітніх проблем українського суспільства кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Молодь і ринок*. 2019. № 4. С. 52–57.

36. Багрій М. Обґрунтування теоретичних засад навчання й виховання дітей у художніх творах письменників Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Modern engineering and innovative technologies*. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. № 7. Ч. 4. С. 36–42.

37. Багрій М. Публіцистична діяльність українських письменників Західної України: історико-педагогічний аспект. *Інноваційна наука, освіта, виробництво і транспорт*. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. Кн. 2. Ч. 3. С. 88–101.

38. Багрій М. Художнє осмислення етапів розвитку педагогіки Західної України кінця XVIII – 30-тих років XX ст. *Мировые научно-технические тренды 2019* : монографія. Одеса : Купрієнко С.В., 2019. С. 64–72.

39. Багрій М. Читацькоцентрична парадигма вивчення літератури Західної України (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.) на уроках української літератури як шлях пробудження самосвідомості школяра та виховання національно-свідомої особистості. *Упровадження інноваційної освітньої парадигми в гірських школах Українських Карпат* / за наук. ред. д.п.н. М.П. Оліяр ; ДВНЗ «ПНУ імені В. Стефаника». Івано-Франківськ : Супрун В.П., 2019. С. 87–95.

40. Багрій М., Білавич Г., Данилюк Т. Українознавство як наріжна основа сучасної літературно-мовної освіти. *Modern science in Eastern Europe*. Morrisville (USA) : LULU PRESS, 2019. № 3. С. 54–67.

41. Багрій М. Творчі надбання українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.) як чинник формування національно-свідомої особистості майбутнього педагога. *Актуальні проблеми сучасної педагогічної науки*. Дрогобич, 2020. С. 102–109.

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

42. Багрій М. Теоретична концепція стилю в доробку Ігоря Костецького. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : педагогіка. Соціальна робота*. 2015. № 37. С. 12–14.

43. Bagriy M. Problem art style of literary criticism. *Virtus : Scientific Journal* / Editor in Chief. M.A. Zhurba. 2016. November № 9. P. 143–151.

44. Багрій М. Особливості проведення нестандартних уроків в початковій школі. *Гуманітарні науки: нові вирішення*. Краматорськ, 2017. С. 112–116.

45. Багрій М. Риси експресіоністичної манери письма. *Virtus : Scientific Journal / Editor in Chief. M.A. Zhurba*. 2017. March № 12. P. 169–177.

46. Багрій М. Формування рис фольклорно-етнографічних традицій на матеріалі «старобутніх повісток» Ігоря Костецького. *Обрії : науково-педагогічний журнал*. 2017. № 1. С. 64–67.

47. Sovhira S., Chyryva H., Bahrii M. Ecological Education of Economics Students by Means of Environmental Technologies. *Наука і освіта*. 2018. № 2. С. 125–135.

АНОТАЦІЇ

Багрій М.А. Тенденції розвитку педагогічних ідей і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2021.

У дисертації вперше здійснено системний аналіз тенденцій розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності українських письменників Західної України (кінець XVIII ст. – 1939 р.). Запропоновано періодизацію літературного процесу в Західній Україні (кінець XVIII ст. – 1939 р.) крізь призму історико-педагогічного виміру, визначено п'ять основних періодів розвитку західноукраїнської літератури: 1) церковно-освітній (1772–1820-ті рр.; поділяється на два етапи: 1772–1805 рр. та 1806–1820-ті рр.); 2) будительсько-просвітницький (1830-ті – перша половина 1870-х рр., має два етапи, які розмежовує 1848 р.); 3) піднесення літературного життя другої половини 1870-х – 1914 р.; 4) воєнно-революційних потрясінь 1914–1919/1920 рр.; 5) міжвоєнний період XX ст., у якому відстежуються два етапи: 1920-ті та 1930-ті рр. Кожен з цих періодів має свої риси й особливості ідейно-ціннісного та художньо-стильового характеру, увиразнені в художніх рефлексіях широкого комплексу проблем освіти, виховання і розвитку особистості. Їхніми носіями і продуцентами виступили представники кількох генерацій західноукраїнських письменників.

Проаналізовано ідейно-тематичне й жанрове розмаїття педагогічно орієнтованих творів українських письменників, здійснено персоніфікацію літературного процесу на західноукраїнських землях крізь призму висвітлення освітніх проблем. Увиразнено творчі надбання літераторів які були педагогами. Виявлено науково-педагогічні й навчально-методичні здобутки українських письменників означеної доби. Проаналізовано й узагальнено сутність педагогічних поглядів українських письменників на проблему просвітництва українського народу. Уточнено поняття категоріального апарату. Узагальнено досвід просвітницької діяльності українських письменників досліджуваної доби щодо

різноманітності її форм і методів; окреслено напрями творчого використання педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності українських письменників кінця XVIII – 30-х рр. XX ст. за умов реформування сучасної вітчизняної освіти; подальшого розвитку набули уявлення про сутність і зміст просвітницької діяльності української інтелігенції в галузі збереження національних традицій, культури, мови, школи кінця XVIII ст. – 1939 р. Проаналізовано та введено до наукового обігу низку маловідомих творів вітчизняних письменників і архівних документів. Удосконалено методологію пізнання розвитку тенденцій педагогічних ідей і громадсько-просвітницької діяльності.

Ключові слова: українські письменники; педагогічні ідеї; просвітницька діяльність; громадська діяльність; Західна Україна; літературний процес; тенденції.

Багрий М.А. Тенденции развития педагогических идей и просветительская деятельность украинских писателей Западной Украины (конец XVIII в. – 1939 г.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Дрогобыч, 2021.

В диссертации впервые осуществлен системный анализ тенденций развития педагогических идей и опыта просветительской деятельности украинских писателей конца XVIII – 30-х гг. XX в. Осуществлена периодизация литературного процесса в Западной Украине (конец XVIII в. – 1939 г.). Сквозь призму историко-педагогического измерения определены пять основных периодов развития западноукраинской литературы: 1) церковно-образовательный (1772–1820-е гг.; делится на два этапа: 1772–1805 гг. и 1806–1820 гг.); 2) будительсько-просветительский (1830-е – первая половина 1870-х гг.) имеет два этапа, которые разграничивает 1848 г.) 3) подъем литературной жизни второй половины 1870-х гг. – 1914 г.; 4) военно-революционных потрясений 1914–1919/1920 гг.; 5) межвоенный период XX в., в котором отслеживаются два этапа: 1920-е и 1930-е гг. Каждый из этих периодов имеет свои черты и особенности идейно-ценностного и художественно-стилевого характера, в художественных рефлексиях широкого комплекса проблем образования, воспитания и развития личности. Их носителями и продуцентами выступили представители нескольких поколений западноукраинских писателей.

Проанализировано идейно-тематическое и жанровое разнообразие педагогически ориентированных произведений украинских писателей, осуществлено персонификацию литературного процесса на западноукраинских землях сквозь призму освещения образовательных проблем. Охарактеризованы творческие достижения писателей, которые были педагогами. Выявлены научно-педагогические и учебно-методические достижения украинских писателей обозначенного периода. Очерчены и обобщены сущность педагогических взглядов украинских писателей на проблему просвещения украинского народа.

Уточнены понятия категориального аппарата. Обобщен опыт просветительской деятельности украинских писателей, исходя из разнообразия ее форм и методов; намечены пути творческого использования педагогических идей и опыта просветительской деятельности украинских писателей конца XVIII – 30-х гг. XX в. в условиях реформирования современного отечественного образования; дальнейшее развитие обрели представления о сущности и содержании просветительской деятельности украинской интеллигенции в области сохранения национальных традиций, культуры, языка, школы конца XVIII в. – 1939 гг. Проанализированы и введены в научный оборот ряд малоизвестных произведений отечественных писателей и архивных документов. Усовершенствована методология познания развития тенденций педагогических идей и общественно-просветительской деятельности.

Ключевые слова: украинские писатели; педагогические идеи; просветительская деятельность; общественная деятельность; Западная Украина; литературный процесс; тенденции.

Bagriy M.A. Trends in the development of pedagogical ideas and educational activities of Ukrainian writers in Western Ukraine (late eighteenth century – 1939). – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of pedagogical sciences on a specialty 13.00.01 – the general pedagogics and history of pedagogics. – Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko, Drohobych, 2021.

In the dissertation for the first time the systematic analysis of tendencies of development of pedagogical ideas and educational activity of the Ukrainian writers of the Western Ukraine (the end of the XVIII century – 1939) is carried out. The periodization of the literary process in Western Ukraine (end of the XVIII century – 1939) through the prism of historical and pedagogical dimension is proposed, five main periods of development of Western Ukrainian literature are identified: 1) church-educational (mid-1770–1820), divided into two stages: 1772–1805 and 1806–1820); 2) awakening and enlightenment (1830 – the first half of the 1870, has two stages, which distinguishes 1848); 3) the rise of literary life in the second half of the 1870–1914; 4) military-revolutionary upheavals of 1914–1919/20; 5) the interwar period of the twentieth century, which traces the two stages of the 1920 and 1930. Each of these periods has its own features and characteristics of ideological, value and artistic style, expressed in the artistic reflections of a wide range of problems of education, upbringing and personality development. Their carriers and producers were representatives of several generations of Western Ukrainian writers. Given the above scientific and theoretical positions, the realities of socio-political development and the content and nature of the literary process, etc., identified the existence of the period under consideration, five generations of writers (the first falls on the 70. XVIII – 10 XIX century, the second – in the 20 – late 40 of the XIX century, the third – in 1848–70/80 of the XIX century, the fourth – in 1870/80. XIX – early XX century;

fifth – in the 20–30 of the XX century); each of them had certain common features and similar views on the problems of education, upbringing, theory and practice of pedagogy.

The ideological-thematic and genre diversity of pedagogically oriented works of Ukrainian writers is analyzed, the personification of the literary process in the western Ukrainian lands is carried out through the prism of coverage of educational problems. The creative achievements of writers who were teachers are highlighted. Scientific-pedagogical and educational-methodical achievements of Ukrainian writers of the mentioned period are revealed. The essence of pedagogical views of Ukrainian writers on the problem of education of the Ukrainian people is analyzed and generalized. The concept of categorical apparatus is specified. The experience of educational activity of Ukrainian writers of the researched period on the variety of its forms and methods is summarized (writing works of art for additional reading by students at school and abroad, promoting the distribution of Ukrainian books among children and youth, theatrical performances, folk readings, etc.); the directions of creative use of pedagogical ideas and experience of educational activity of Ukrainian writers of the end of the XVIII century are outlined – 30 of the twentieth century in terms of reforming modern domestic education; further development of ideas about the essence and content of educational activities of the Ukrainian intelligentsia in the field of preservation of national traditions, culture, language, school of the late eighteenth century – 1939. A number of little-known works of domestic writers and archival documents are analyzed and put into scientific circulation. The methodology of cognition of development of tendencies of pedagogical ideas and public-educational activity is improved.

The problem of development of pedagogical ideas and educational activity of Ukrainian writers of Western Ukraine (end of XVIII – 30 of XX century) is relevant and significant in today's conditions. Creative use of pedagogical views of Western Ukrainian writers of the period under study in secondary and higher education institutions of independent Ukraine will contribute to effective reform of the modern educational system, improvement of pedagogical technologies of teaching pedagogical disciplines, return from oblivion of little-known literary and pedagogical personalities. deep study and use in the educational space as a factor in the national education of the younger generation.

Key words: Ukrainian writers; pedagogical ideas; educational activities; social activities; Western Ukraine; literary process; trends.

Підписано до друку 03.02.2021 р. Формат 60х90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 1,9. Зам. 4. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.

